

röda rummet

radikal kvartalstidskrift nummer 4/2005 • Pris 20:-

Synvändor

• DEMOKRATUR • PSYKIATRI • SINOKRATI

Kina är inte bara en gigantisk T-shirt-fabrik. Det är också ett samhälle i snabb förändring, ett land med en femtedel av jordens befolkning som bryter fram på världsekonomens scen. I nedanstående artikel ger Michel Husson en bild av den gigantiska omstöpnigen av det kinesiska samhället. Han analyserar de dramatiska konsekvenserna för såväl landets fattigbefolkning, miljön och det politiska världsläget

EN JÄTTE FÖDS

– vart går Kina?

Kina låter sig inte placeras i de klassiska kategorierna, eftersom det styrs av ett kommunistparti som satsar allt på den liberala globaliseringen. Denna exempelösa kombination återspeglas i landets ekonomiska struktur, som utvecklades väldigt snabbt i en dubbel rörelse av såväl inre liberalisering som att landet öppnas för utländskt kapital

Det var först och främst de små företagen i städer och byar som utvecklades snabbt under 80-talet. De kallas fortfarande för kollektiv, men i själva verket är de blandade företag, några med status av kooperativ, som alla i ökande utsträckning styrs enligt normerna för privata företag. Under nittio-talet kom en första våg av utländska investeringar, i huvudsak från kineser i grannländerna – Taiwan, Hong Kong, Macao etc. Senare, efter den finansiella krisen 1997, kom investeringarna från de större industrinationerna som tog över med ett massivt inflöde av kapital, vilket 2003 uppgick till mer än 50 miljarder dollar.

En serie reformer åtföljde denna dubbla rörelse av intern liberalisering och öppenhet för världsmarknaden. Först stiftades en lag som auktoriserade privatpersoner att äga begränsade bolag. År 2004 ändrades sedan konstitutionen i syfte att förstärka den icke-statliga sektorn och för att återställa det privata ägandets roll. Förbudet mot privata företag att agera i vissa sektorer (infrastruktur, offentlig service, finansiella tjänster) har under 2005 avskaffats. Utländska direktinvesteringar tillåts och uppmuntras genom etableringen av frihandelszoner i kustregionerna och genom att tullarna sänks. Det statliga monopoliet på utrikeshandeln har tagits bort liksom systemet med flera parallella kurser på valutamarknaden. Allt detta är delvis en konsekvens

EN ARTIKEL AV MICHEL HUSSON

Artikelförfattaren är ekonom och ledamot av franska Attac:s vetenskapliga råd.

kvens av att Kina anslutit sig till världshandelsorganisationen WTO.

EN EXPORTORIENTERAD EKONOMI

Den privata sektorn har expanderat. Idag svarar den för mer än hälften av BNP och för tre fjärdedelar av exporten. Det är denna sektor som skapar merparten av de nya jobben och som uppnår de högsta vinstnivåerna (15 procent 2003 jämfört med fem till tio procent i den statliga sektorn)

Inom denna sektor svarar utländska företag - ofta allierade med kinesiska bolag i form av joint ventures - för 75 procent av exporten. Men exporten inom den privata sektor som är under kinesisk kontroll expanderar till och med än snabbare, i och med att nya exportlicenser utfärdas. Samtidigt utsätts den statliga sektorn för ständig omorganisering, åtgärder som lett till en minskning med 45 miljoner jobb under den senaste femårsperioden. Men 35 procent av de statliga företagen anses fortfarande ej lönsamma, och för ett av sex är skulderna större än tillgångarna.

Alla dessa omvandlingar har ägt rum i ett sammanhang av mycket hög tillväxt (se ruta) och på basis av en spektakulär kapitalackumulation. Idag motsvarar investeringarna 42 procent av BNP, jämfört med omkring 20 procent i Frankrike och 15 procent i Latinamerika

Exporten har varit den drivande kraften i den ekonomiska tillväxten, tack vare väldigt låga lönekostnader (tio gånger lägre än i de rikaste länderna) och en fördelaktig valutakurs. Kina valde att etablera en fast växelkurs mellan sin valuta, yuanen, och dollarn, och följde därmed föreskrifterna från Världsbanken och Internationella Valutafonden. Sedan år 2000 har således yuanen följt med dollarn i dess nedgång, vilket ger en fortsatt ökning av exporten och möjliggör för landet att dra till sig ett enormt inflöde av investeringar.

Relationerna mellan Kina och USA är därför komplicerade. Kina svarar för närmare 40 procent av det amerikanska handelsunderskottet, men hjälper också till att finansiera detta genom att placera stora tillgångar i amerikanska statspapper. USA skulle vilja driva fram en revalvering av yuanen för att göra kinesiska produkter mindre konkurrenskraftiga, men skulle bli allvarligt destabiliserat om Kina slutade investera sitt dollaröverskott.

I juli gav de kinesiska myndigheterna ett intryck av att vara öppna för detta genom att acceptera en löjligt liten revalvering av yuanen (mindre än två procent). Undervärderingen av yuanen är tveklös, men det är inte bara en fråga om monetära manipulationer. Det är också resultatet av att vinsterna från tillväxten inte omfördelas till de kinesiska arbetarna och att

KINAS TYNGD

Med 1,3 miljarder invånare, har Kina omkring en femtedel av världens befolkning. Det innebär att landets ekonomiska utveckling är av stor global vikt. På de senaste två decennierna har BNP ökat med ett genomsnitt på nio procent och har därmed sexdubblats. Den absoluta storleken på ekonomin överskrider idag de största europeiska ländernas. Men BNP per capita är fortfarande väldigt låg (4000 dollar om året i relativ köpkraft, mot Frankrikes 25 000 dollar).

Den yrkesaktiva befolkningen uppgår till 757 miljoner människor, av vilka 490 miljoner finns i landsbygdszonerna. 46 procent är verksamma i jordbruket, 18 procent i industrin och 36 procent i servicenäringarna. Den kinesiska exporten har ökat från 10 miljarder dollar 1978 till 226 miljarder dollar 2002 och svarar för omkring fyra procent av världens samlade export. 450 miljarder dollar, den ackumulerade summan av utlandsinvesteringar i Kina, är den femte största i världen (i USA är siffran 1300 miljarder dollar).

därmed köpkraften hålls nere.

Löneutvecklingen är utan tvekan av stor vikt, men vi har endast ungefärlig information om den. Vi vet att det finns enorma ojämlikheter mellan olika regioner: genomsnittsinkomsten i Shanghai är fyra gånger högre än det nationella genomsnittet. Arbetslöshetsnivån är åtta procent i de urbana områdena och man uppskattar att det på landsbygden finns 200 miljoner undersysselsatta. Denna "industriella reservarmé" framkallar en stor folkomflyttning och har en negativ påverkan på lönerna, vars ökningstakt är fortsatt lägre än ökningen av BNP.

Den höga tillväxten skapar en extrem inkomstprofil. Vi ser en samtidig ökning av ojämlikheten och en minskning av den absoluta fattigdomen. En löneökning som var mer i nivå med produktionsökningen skulle göra det möjligt att styra tillväxten mot den inhemska marknaden, och skulle reducera betydelsen av export och utländska investeringar, och därmed att styra in på en process där lönekostnaderna skulle sammanfalla med internationella nivåer.

Det är detta som i viss utsträckning skedde i Sydkorea, i en annan skala och genom en våldsam social kamp. Fastän en sådan utveckling tycks vara oundviklig är det troligen en långsiktig process, under vilken Kinas konkurrensfördelar samtidigt inte kommer att tolereras av de stora industrinationerna.

Det är dessa stora inkomstskillnader som innebär att modellen till sist inte är "hållbar". En av aspekterna på detta problem är att befolkningen åldras. År 2030 kommer en fjärdedel av befolkningen att ha fyllt 66 år. Det är den paradoxala följden av en brutal familjepolitik. Nu

MILJÖKATASTROFER

Tillväxten i den kinesiska ekonomin presenteras ofta som en ekologisk katastrof i sig själv. Sex av de tio mest förorenade städerna i världen ligger i Kina, försurat regn faller på en tredjedel av landets territorium, kontaminerat vatten dödar mer än 30 000 barn per år. Det finns åtskilliga andra exempel på skadorna av den ekonomiska tillväxten. Produktivitetsnivån i energiproduktionen är väldigt låg: för varje dollar som produceras spenderar Kina 4,7 procent mer energi än USA, och 11,5 procent mer än Japan. Energiförbrukningen ökar sedan 2002 snabbare än BNP. Kol och olja är de två huvudsakliga energislagen.

Regeringen har investerat mycket pengar på miljöåtgärder (85 miljarder dollar under de senaste fem åren) och därmed öppnat en enorm marknad för utländska företag. Men regeringen är inte förmögen att kontrollera verksamheten hos dessa företag, som i första hand är intresserade av sin avkastning. Nyckelfrågan är huruvida regeringen kommer att vara kapabel att åstadkomma en tillväxt hos företagen som är mer skonsam mot miljön och att genomföra en lämplig energipolitik. Så det är i Kina, om man tar i beräkningen dess storlek och tillväxthastighet, som i stor utsträckning planetens miljömässiga öde kommer att avgöras.

täcker folkpensionssystemet endast 14 procent av den yrkesaktiva befolkningen. Efter att systemet reformerades 1997, så är det basen för pensionsutbetalningar i en enhetlig skala och för utbetalningar för en tilläggspension som är proportionell till skattebetalningarna, indexerade enligt bankräntenivån. Regeringen skulle vilja omforma denna andra komponent till individuella privata pensionsfondskonton. Ett reformexperiment längs dessa linjer har lanserats i ett flertal provinser. Denna fråga kommer att väga tungt för den sociala situationen under lång tid.

VART GÅR KINA?

Allt beror på hur olika fenomen kommer att utvecklas. I det imperialistiska lägret kan krokodiltårarna om brist på respekt för sociala rättig-

heter omvandlas till mer eller mindre aggressiva åtgärder. Emellertid är de imperialistiska krafterna splittrade. För vissa representerar Kinas konkurrens ett dödligt hot, som även omfattar de högteknologiska områdena. Men för andra utgör Kina en dubbel fördel: det erbjuder exportmöjligheter, med en unik expanderande marknad, och som också erbjuder konsumtionsvaror till lågpris som gör det möjligt att sänka kostnaderna för arbetskraften i företagens hemländer.

Det måste sägas i detta sammanhang att denna karaktäristik – vilken redan analyserades av Marx i *Kapitalet* – underkänner argumentet från globaliseringens förespråkare, enligt vilka lågprisimport från Kina gynnar konsumenterna. Om den nuvarande trenden fortsätter, är det troligt att dessa fördelar alltmer blir sekundära i

kära läsare

Frihet! Jämlikhet! Klassamhällets avskaffande! Är det en abstrakt utopi? Eller en konkret målsättning för arbetarrörelsens och socialisters strävan?

På sjuttioalet rasade i landet en debatt om ett förslag till löntagarfonder, som måhända vidrörde bägge dessa perspektiv.

Var det kanske, bortsett från det konkreta förslaget i sig, de "utopiska" drömmarna som väcktes? Ett samhälle där kontrollen över produktionen läggs "i hela folkets händer"

Vad kan vi lära när vi tittar tillbaka på detta? Hade samhället sett annorlunda ut om fondförslaget genomförts? Ett första steg mot en socialistisk utveckling? Eller bara ett av flera anonyma inslag i den flora av fonder som idag agerar på marknaden?

Göte Kildéns artikel i det här numret lämnar kvar en känsla av att den kanske avgörande bristen med "löntagarfondssocialismen" var dess karaktär av skrivbordsprodukt, som det inte var möjligt att kämpa för "på golvet" .

Men samhällsklimatet var ett helt annat än idag. Då, i spåren av verklig kamp i stora arbetarstrejker i gruvor och skogar, fördes debatten på allvar om vem som ska styra produktionen

Idag får vi gå till länder långt från vårt eget för att hitta en avancerad debatt om vilka strategiska nycklar som behövs för att nå vidare mot ett annat samhällssystem.

I Venezuelas "bolivarianska revolutionen" ser vi en samhällsförändring - med bland annat alfabetisering och bred folklig organisering - där slutpunkten ännu är okänd. Den har sitt ursprung i president Chavez egen regeringspolitik men möter entusiastiskt masstöd både bland landets egen fattigbefolkning och internationellt. Vad behövs för att detta förs ett steg till? Vad behövs för att det venezuelanska folket ska ta det avgörande språnget över floden?

Det är måhända helt halsbrytande att dra paralleller mellan svenskt sjuttioal och Venezuela av idag, men kanske ställer båda händelseförloppen samma avgörande fråga: den om aktiva socialisters roll för att bidra till att politiskt utveckla en okuvlig rörelse underifrån, som till slut är förmögen att ta över både den politiska och ekonomiska makten.

/Red

relation till de negativa aspekterna av konkurrensen. Vi kommer att få åse en demaskering av ett flertal imperialistiska maktens ekonomiska aggressivitet - i form av en ny utvidgning av protektionistiska åtgärder, liknande det europeiska kvotsystemet, och förstärkta krav på en revalivering av yuanen, allt paketerat i en retorik om mänskliga rättigheter och bevarande av arbetstillfällen.

Men i slutänden är det de kinesiska arbetarna och bönderna som har nyckeln till hur situationen kommer att utvecklas i framtiden. Och det är inte bara tom retorik. Om de lyckas, trots det härskande partiets repressiva apparat och trots att endast den av partiet kontrollerade fackförening tillåts, med att driva igenom en ny inkomstfördelning och att styra de ekonomiska

prioriteringarna, har ett stort framsteg gjorts. De kommer i så fall ha gjort slut på Kinas dubbla paradox: en ekonomi som växer snabbt men inte omfördelas, och en sorts "byråkratiska statskapitalism", som på längre sikt inte kommer att lyckas med att kombinera de mest avskyvärda dragen av rovdjurskapitalism och en totalitär degenererad "kommunism". ■

Översättning: Björn Rönnblad

Ur International viewpoint nr 373

REVOLUTION PÅ SVENSKA?

– löntagarfondstriden i backspegeln

För snart trettio år sedan öppnades plötsligt och överraskande en ny front i det svenska politiska landskapet. I juni 1976 antog en enig LO-kongress rapporten om löntagarfonder vilken syftade till en långsiktig överföring av vinstmedel från företagen till fackföreningsägda fonder. Ett förslag som om det genomförts i grunden skulle förändrat ägarförhållandena i samhället. Kampen mot ”Meidnerfonderna”, som borgarpressen kom att kalla dem efter fondförslagets huvudarkitekt, enade och eldade borgerligheten i en omfattning som inte skådats på årtionden. Den socialdemokratiska delen av arbetarrörelsen var splitt-rad i frågan och övergav snart fondförslagets alla radikala delar.

Göte Kildén, facklig gruppordförande på Volvo under denna turbulenta tid och aktiv deltagare i fonddebatten, blickar bakåt med hjälp av de senaste årens böcker om löntagarfondstriden och om den nyligen bortgångne Rudolf Meidner. Men mer än att blott skriva historien ny gäller det att besvara frågor av betydelse för framtidens politik. Missade vänstern en historisk chans när man dömde ut löntagarfondsprojektet?

Industrialismens historia är historien om uppkomsten av och konflikterna mellan klasser: en liten grupp har i ett tidigt skede av industrialismen tillägnat sig och därefter ständigt utvidgat sin äganderätt till produktionsmedlen. Det stora folkflertalet har endast kunnat försörja sig genom att sälja sin arbetskraft till produktionsmedlens ägare (...)

Men hur mycket samhället än har förändrats och hur mycket klassgränser och standardskillnader än har mildrats, så kvarstår dock en grundläggande och för ett industriellt samhälle ofrånkomlig företeelse: den genom ständiga nyinvesteringar skapade ökningen av realkapitalet tillfaller kapitalets ägare. I ett land med privat äganderätt till den överväldigande delen av produktionsmedlen innebär detta, att den ekonomiska tillväxten, förmögenhetsökningen, tillfaller denna grupp av privata ägare ”

Ouvertüren till Rudolf Meidners och hans medförfattares bok *Löntagarfonder*, som kom från tryckeriet för lite drygt trettio år sedan, var mäktig. Både anslag och komposition var inspirerade av *Kommunistiska Manifestet*.

”Västvärldens moderna ekonomiska historia vimlar av oräkneliga åtgärder mot monopol, karteller, truster och maktmissbruk av skilda slag. Men samtidigt förnekar ingen, att den ekonomiska utvecklingen i allt väsentligt styrs av kapitalägarna och deras intressen.”

Det är ”ungdomens Marxläsning som plötsligt ljuder igen i Meidners medvetande. I femtio år har de legat vilande. Nu bryter de fram.”, menar

Göran Greider i sin bok *Rudolf Meidner Skärvor ur ett nittonhundratalsliv*, en läsning som helt bekräftas av Lars Ekdahl i hans digra biografi över Meidner *Mot en tredje väg*.

”Vi försökte läsa *Das Kapital* som tretton-fjortonåringar. Det var kanske ingen större framgång, men det satte sina spår. Det finns naturligtvis inte en enda lång, röd tråd från diskussionerna på tjugotalet fram till mina skisser på ett löntagarfondsförslag, självklart inte, men det senare låg väl till för mitt sätt att tänka (.....) Den som äger kapitalet bestämmer”, understryker Meidner själv i Greiders bok.

Men var Löntagarfonderna, som LO året därpå i allt väsentligt antog som en kongressrapport, var denna skrift verkligen det Kommunistiska Manifestet på svenska?

POLITISK HETTA

Detta programmatiska dokument kom nämligen att utlösa de största politiska striderna i Sverige, sedan andra världskriget, med sin kulmen i den samlade borgerlighetens enorma anstormning i en manifestation i Stockholm den fjärde oktober 1983. Med 75 000 deltagare tog här borgerligheten makten över gatans parlament. I led efter led visade man sin avsky för vad man hånade som taggtråds- eller fondsocialism och klargjorde att valet stod mellan Marknaden eller Meidner. Denne försynte, tillbakadragne utredningsman, Rudolf Meidner, som SE-bankens direktör Thunholm tyckte sig spotta i ansiktet genom att vid Arosmässan hösten 1976 ge honom tillmälet kam-

rat Meidner. Denne utredare skulle nu hängas som samhällsomstörtare. Men egentligen var borgerlighetens hätskhet inte så konstig om man såg till vad denne timide facklige ämbetsman faktiskt hade föreslagit några år tidigare. I en intervju för LO-tidningen slog han utan något som helst omsvep fast:

”Vi vill beröva kapitalägarna deras makt, som de utövar just i kraft av sitt ägande. All erfarenhet visar att det inte räcker med inflytande och kontroll. Ägandet spelar en avgörande roll. Jag vill hänvisa till Marx och Wigforss: vi kan i grunden inte förändra samhället utan att också ändra på ägandet. Enbart funktionssocialismen räcker enligt min bestämda mening inte för att åstadkomma en genomgripande samhällsförändring.”

Inte konstigt då att Bonniers i sin Dagens Nyheter blåste upp en väldig helsidesannons för sitt kvällsblad Expressen. Under ett stort personporträtt av Meidner drog man upp texten: ”Är den här mannen farlig för Sverige”. DN:s löpsedel användes också som en politisk affisch och braskade på med det grälla ödesmättade ”REVOLUTION I SVERIGE”. I den militanta tidskriften Fria Företagare hette det, som eftermäle till uppmarschen i Stockholm, att ”Sverige blir sig aldrig likt igen efter den fjärde oktober 1983. Det är inte troligt att alla rörelser i historien kommer att dateras före eller efter just denna fjärde oktober. Men datumet kommer alltid att stanna i minnet”.

Meidnerrapporten formligen vräkte upp alla

spjäll och vi fick en intensivt glödande politisk hetta. Nu när allt detta falnat och den samhällsliga härden där debatterna sprakade sedan länge är helt kall är det dags för att mer kyligt ställa frågan. Vad rörde egentligen löntagarfondsstriden? Var fondförslaget en möjlighet eller gav det bara borgerligheten ett välsignat tillfälle att skjuta på en sittande fågel? Detta var frågorna när redaktionen för Röda Rummet bad mig att för en stund blicka i backspegeln och försöka värdera den delen av det politiska landskap som vi lämnade bakom oss för tre årtionden sedan.

Att budet gick till mig hängde bland annat samman med att jag och Gert-Inge Johnson i Röda Rummets föregångare Fjärde Internationalen åren 1976-77 skrev tre ganska uttömmande artiklar om det som många kallat för reformismens sista strid (eller suck). Mina och Gert-Inges alster var stommen i den analys och de slutsatser som Kommunistiska Arbetarförbundet, alltså Socialistiska Partiets föregångare, kom fram till under dessa år. Artiklarna författades i polemik med Tom Hansson och Per Reichard. De bägge och deras studiegrupp – med bakgrund i KPMLr och med Klas Eklund som huvudideolog – verkade en tid i vårt förbund och försökte genom en minoritetstendens att vinna vår organisation för tanken att LO:s fondförslag skulle möjliggöra en kollektivkapitalism som sedan skulle växa över i socialism. Kamraterna bemöttes väl och kämpade väl, men fick vid en avgörande kongress inte stöd från mer än drygt fyra procent av KAF:s medlemmar. Efter misslyckat värv lämnade de våra politiska domäner. Klas Eklund hamnade så småningom i Finansdepartementet där han politiskt kördes både i grotvätt, fintvätt, centrifug och torktumlare av Kjell Olof Feldt för att ren och fin till sist hamna på SE-banken. Kamrat Eklund blev Chefsekonom Eklund. Nu är detta historia i marginalen, men debatten har aktualiserats av det senaste numret av tidskriften Tidsignal, (nr 3-05) där finns en uppsats av Lars Ekdahl som inspirerat Åsa Linderborg och Kjell Östberg till en utvärdering som rimmar väl med den analys som var Eklunds för trettio år sedan:

”Dels restes frågan om äganderätten åter med oväntad kraft mitt i rörelsen, genom Meidners och LO:s förslag till löntagarfonder, ett försök till en tredje väg mellan kapitalistisk marknadshushållning och östeuropeisk planhushållningsbyråkrati. Den verkliga kraften i Meidners förslag låg emellertid i det massiva stöd som det inledningsvis mötte inom LO. ’Nu tar vi över’ sa Metallbasen Bert Lundin. En social rörelse med en enorm potential var beredd att investera i ett förslag som ställde frågan om makten över ekonomin. Det är intressant att notera att vänstern till vänster om socialdemokratin aldrig stödde

EN ARTIKEL AV GÖTE KILDÉN

Artikelförfattaren är före detta metallarbetare och facklig gruppordförande på Volvo Lastvagnar i Göteborg. Under 1970- och 80-talet ledande företrädare för Facklig Opposition på Volvo och Socialistiska Partiet. Han skriver regelbundet i Internationalen och har givit ut boken Hisingens historiska marker (Kärret, 2002).

Är den här mannen farlig för Sverige?

Expressen imorgon

Meidners förslag. Så fast var den i sina förutfattade uppfattningar att socialdemokratin spelat ut sin roll, att den ryggmärksstyrt avvisade förslaget som en reformistisk avledningsmanöver. På så sätt avstod denna vänster från att stärka mobiliseringen för förslaget, och missade därmed en chans att komma på talefot med viktiga strömningar inom fackföreningsrörelsen.”

Ekdahl själv vill inte gå så långt. Han nöjer sig med att konstatera att ”det går att ha delade meningar om löntagarfonderna som potentiellt instrument för en långtgående samhällsomvandling”. Men Linderborg och Östberg är djärva och dristar sig i dag till att föreslå en helomvändning när det gäller synen på den tidens teori och praktik för oss som stod till vänster om socialdemokratin. Min historiska läsning blir därför mer än en stunds provsmakning av våra analyser och åsikter från den tiden. Läsningen handlar därför inte bara om att läppja på dessa idéer och se om dessa klarat den långa lagringstiden? Det hela blir allvarigare än så. Har Linderborg och Östberg rätt? Missade ”vänstern vänster om socialdemokratin” i blind ultravänsterism en historisk chans? Om de har rätt då var detta ett oerhört grovt misstag, som i dag borde leda till en genomgripande omprövning från oss som var med och få konsekvenser också för dagens och

morgondagens strider. Då blir Meidner vår röde Rudolf, en ikon för revolutionära socialister. Kanske kommer myten kring hans gärning att bli lika stor som den som skapats kring Axel Danielsson.¹ Greiders oerhört fängslande bok om Meidner från 1997, som skildrade både ett psykologiskt och ett politiskt drama – i kombination med Ekdahls tunga akademiska biografi – blir kanske början till denna mytbildning. När Greider med sin oerfärmliga stil i dag rafsar, räfsar och river i tillvaron anar man en längtan efter ett renoverat löntagarprojekt. Vad är det då vi ser i backspegeln? Vid sidan av egna minnen, artiklar och tidningsbuntar från den tiden, Ekdahls och Greiders fängslande material, så har Stefan Sjöbergs doktorsavhandling från 2003, *Löntagarfondsfrågan – en hegemonisk vändpunkt*, gett många ledtrådar i mitt försök att nysta upp den tidens politiska härvor.

FONDFÖRSLAGET

Den 27 augusti 1975 kom Meidner, i samarbete med Anna Hedborg och Gunnar Fond, ut med sin skrift. ”Förslagets viktigaste syfte var att successivt föra över företagets kapitaltillväxt i löntagarkollektivets ägo.” Man ville hyvla ner den alltmer ojämna förmögenhetsstrukturen och demokratisera näringslivet. På vägen till detta mål

Portugal 1975

menade man att förslaget samtidigt skulle göra det lättare att acceptera den tidens solidariska lönepolitik, med feta "övervinster" i en del företag, vilka stack så många anställda i ögonen. En viss del av vinsterna – rapporten föreslog tjugo procent – skulle via riktade obligatoriska aktieemissioner föras över till en fond. Rapporten tänkte sig att den vinstindragning som skulle ske inte skulle hämtas hem utan stå kvar i respektive företag i form av aktier och därmed inte störa marknaden. På detta sätt skulle vinstindragningar ske i alla företag med mer än hundra anställda. Sammantaget betydde detta att merparten av den privata sektorns kapitaltillväxt skulle vara med i systemet. Slutsatsen var: "kapitaltillväxten i vår ekonomi bör inte enbart tillfalla de ursprungliga kapitalägarna utan alla, som deltar i produktionen". I rapporten hade man gjort beräkningar som visade att löntagarfonderna skulle vara majoritetsägare efter 35 år, om vinsterna låg på 10 procent och avsättningarna till fonderna samtidigt var 20 procent.

I en central utjämningsfond skulle avkastningen från alla aktieinnehav samlas upp. Detta därför att enbart branschfonder helt enkelt skulle missgynna mer eftersatta branscher och indirekt vissa regioner. Men grunden var de olika branschråden, som skulle äga de egna aktieinnehaven. I sin tur skulle dessa sedan utse den centrala utjämningsfondens styrelse. Efterhand skulle detta innebära fler och fler fondrepresentanter på bolagsstämmor och i de olika bolagsstyrelserna. Tanken var att branschfonderna skulle utse dessa representanter efter förslag från de lokala fackklubbarna. Man betonade den lokala självbestämmanderätten i företa-

gen när det gällde arbetets organisation och uppläggning. "Med tiden skulle fackföreningarna komma att sitta på 'två stolar'", understryker Stefan Sjöberg i sin avhandling. Han fortsätter: "Detta berörs av förslagsställarna som dock inte ser svårigheterna som oöverbryggliga. Författarna understryker att löntagarfondernas löntagarmakt genom ägande skulle ses som komplement till, och inte ersättande av, arbetarrörelsens traditionella betoning på medbestämmande och inflytande grundat på arbetet via förhandlingar och avtal med motparten, samt ökad välfärd genom löne- och skattepolitik".

Efter en runda i förbunden under hösten 1975, genom en informationskampanj och traditionell studieverksamhet, gjordes rapportens mäktiga anslag lite mindre mäktigt, några nyanseringar tillfördes, men i det stora hela var det ett intakt förslag som antogs av LO:s kongress i juni 1976. En upprymd och smått hänförd kongressal ställde sig upp och sjöng tillsammans Internationalen. "När kongressen antog löntagarfondsförslaget den 15 juni 1976 kom jag på kvällen hem till min fru och var rörd, rörd till tårar och sa: Det här har blivit en stor sak. Aldrig i mina vildaste drömmar hade jag trott, att en LO-kongress enhälligt antar det som vi fört fram på det här sättet", säger Meidner i Greiders bok.

Sista striden var här. Allt var klart för drabbning.

SKOGSSTREJK

"Upproret kan komma inom två veckor!" De här orden slungades ut med stora åthävor av Karl Ljungkvist, ledare för Förbundet Kommunist, vid

ett möte om revolutionen i Portugal som hölls i Umeå 12 oktober 1975. Den eldiga stämning som fanns vid mötet känns förmodligen fullständigt överklig för de yngre läsare som inte var med vid den tiden. Och nog hade Förbundet Kommunist hamnat i en väl överhettad politisk bastu när de valde att ge stöd åt den portugisiska rörelse som proklamerat att "i det nuvarande läget representerar ett nationellt uppror baserat på väpnad makt den enda vägen ut ur den revolutionära processens motsättningar i Portugal". Men tidsandan i stort var ändå brännhet så det förslog. När Rudolf Meidner och Anna Hedborg satt i kammaren sommaren 1975 och sammanställde sin rapport om löntagarfonder hade de som fond den dramatiska portugisiska revolutionen. Med Caetanoregimens fall april -74 störtades Europas äldsta diktatur och för första gången på årtionden var industriproletariatet i ett imperialistiskt land inne i en revolutionär process. Maj- 68 i Frankrike med tio miljoner arbetare ute i en nästan symfonisk generalstrejk och sjuttioalets långa inledande år av omfattande strejker och arbetarstrider i Italien fanns fortfarande i färskt minne. Under våren hade de bäge utredarna dessutom fått uppleva den vietnamesiska revolutionens seger. Anna Hedborg, själv aktiv i solidaritetsrörelsen för Indokinas folk, måste ha varit lika jublande glad, lika euforisk, som alla vi andra när den amerikanska imperialismen fick se sig besegrad av några av jordens fattigaste folk.

Betydligt närmare Norra Bantorget och LO-borgen hade det under våren, samtidigt med slutstriderna i Vietnam, dragit fram en storm i de svenska skogarna. Det var inte sjuttioalets Gudrun som härjade, utan en facklig storm nära tre månader lång – där skogsarbetarna segrade i en vild strejk med krav på höga lönelöft och månadslön. Även om de inte nådde ända fram var nog de flesta skogsarbetare överens om att det som uppnåddes var det bästa avtalet som Skogs någonsin skrivit under. Skogsarbetarna tvingades organisera sig inte bara i strid mot skogsbolagen, utan på samma sätt som för så många arbetargrupper under tidigt sjuttioal fick de kämpa också mot sina egna ombudsmän, sin egen förbundsledning och LO-ledningen. Där LO:s ledning ropade på "lag och ordning" där svarade man genom att föredömligt organisera sig genom demokratiska stormöten och valda strejkkommittéer. Runt om i landet byggdes en stark solidaritet. Gruvarbarnas stridsfond skänkte ett stort belopp. I vissa renodlade skogsdistrikt i Norrland var uppslutningen total. Bensinstationer, affärer och kiosker ställde upp och sålde "skogstior". I den tidens betydligt lägre penningvärde samlades det in nära tre miljoner solidariska kronor. Striden var en lång plåga för folket i LO-borgen och i dess korridorer sprang författarna till rapporten om löntagarfonder säkert på många både irriterade och förtvivlade funktionärer och ombudsmän.

Nu var den fackliga stormen ute i skogarna ingen engångsföreteelse. Med början i de väldiga hamn- och gruvearbetarstrejkerna i slutet av sextioalet och en kraftfull våg av vilda strejker 1970-71 hade socialdemokratins fackliga flaggskepp flera gånger rammats av de egna medlem-

marnas motstånd mot det nära nog öppna klas-samarbetet. Det var inte bara skogsarbetarna som hade satt yxorna i den tärande fackliga byråkratins rötter.

På ett sätt var den vilda strejkvågen en anakronism. Kring decennieskiftet hade den exempellösa långa ekonomiska boomen efter andra världskriget mattats. Den långa vågen av upp-gång kom att rulla tillbaka med full kraft. Oljekrisen i sjuttioalets början innebar att boomen definitivt var över. I global skala handlade rubrikerna nu i stället om sjunkande vinster, minskade investeringar, strukturerkriser och stag-nation. Reformismens ljuva år var förbi. Åren 1972-73 hade strejkvågen också lagt sig, men trots påtagliga kriser inom gjute-ri-, stål-, teko- och varvsindustrin, inne-bar en ojämn branschutveckling vinstfyr-verkerier inom en del sektorer 1973-74 och en högljudd debatt om "övervinster-na" ute på många arbetsplatser. Som så många gånger förr i historien var den fack-liga och sociala kampen dessutom "fart-blind" Skogsarbetarstrejken accentuerade vältaligt den gamla kritiken mot den soli-dariska lönepolitikens akilleshäl. Till synes helt frivilligt lämnades en stor del av de vinster som genererats i de stora och fram-gångsrika företagen orörda. Inom skogs-branschen var detta övertydligt, där hade smått fantastiska rationaliseringar skapat skyhöga profiler men lämnat arbetslöshet och bokstavligen knäckta ryggar efter sig. Helt naturligt frågade folket ute på arbetsplatserna "Vart fan tar pengarna vägen", som Meidner senare uttryckte det på ett seminarium vid Södertörns folk-högskola 2001.

FACKLIG OPPOSITION

På den politiska scenen var det också en helt ny regi. 1973-76 levde svenska folket med det som kallades "Lotteririksdagen". Mandatfördelningen mellan det som kallades de socialistiska och borgerliga blocken var 175-175. Lotteririksdagen tvingade fram ett öppet fysiskt klassamarbete i form av politiska Haga-uppgörelser mellan socialdemo-kraten och folkpartiet. Ute på arbetsplatser-na var detta besvärande, otymligt och mycket generande för den fackliga funktionärskåren. Framförallt sved det bra i skinnet när denna kår – ovan som den var vid öppen kritik från med-lemmarna överhuvudtaget – under dessa år fick en välorganiserad alltmer högljudd opposition på de egna hemmaplanerna, där de skulle försvara det egna öppna samarbetet med folkpartiets Gun-nar Helén.

Stämningen i samhället i stort var under dessa år att "Allt var i rörelse", skriver Kjell Östberg i sin bok om de så uppslupna åren efter kultur-revolutionen. Majrevolten-68, Tet-offensiven i Vietnam och Pragvåren. Under sjuttioalets bör-jan bröt dyningarna från denna rörelse in på arbetsplatserna med full kraft och självaktning-en krävde av alla de organisationer som kallade sig för revolutionära – SKP, KPMLr, KAF, FK, APK, FA och MLK – att de i någon form skulle

kunna pröva och visa upp ett framgångsrikt fack-ligt oppositionsarbete. Andarna livades också upp och benen började spritta hos en del äldre medlemmar i Vpk. Den nya konkurrensen tvinga-de dem vänsterut. Fabriksportar, fikarum och klubbmöten var frodiga drivhusmiljöer för soci-alistiska idéer av alla de slag. Under de mest feb-ri-la åren vid Volvo Verkstadsklubb i Göteborg minns jag själv att det såldes eller delades ut hundratals olika flygblad eller tidningar bara under ett enda år. Någon dag – vid en häftig vända i en klubbvalskampanj – tror jag att vi räknade ihop sex olika flygblad – angrepp,

ning att vi hinner prata mer. För Palme var detta naturligtvis nedslående. Där det hanns med att diskutera där förlorade socialdemokraterna dis-kussionerna...

Tjötet på golvet var helt enkelt kul. I vår ensi-digt manliga värld handlade det inte längre bara om att bygga bil och prata om brudar och fot-boll. En ny politisk värld drog in. Under några lyckliga stunder levde vi mitt i en av de mest feb-ri-la politiska miljöer man kan föreställa sig. "Fackgubbarna" däremot tyckte nog många gånger att det hela inte var så särskilt kul. De pressades hårt och på en del håll började de för-lora sina förtroendeuppdrag. De ljuva åren var över. Inte bara i samhället i stort, de var över även på deras egna arbetsplatser. Här kan jag inte låta bli att klämma in en anekdot om "sosse-stolarna" vid Volvo Lastvagnar i Göteborg. När vi vunnit ett gruppval och tog över en facklig expedition fick vi börja med att slänga ut vad vi kalla-de "sossestolarna". Det var kontors-stolar där våra företrädare så länge lutat sig skönt bakåt och njutit av det "goda arbetet" att stolryggarna vikt sig för gott. Det gick helt enkelt inte att sitta rakt i dem...

FACKBYRÅKRATIN

De delegater som samlats vid LO-kon-gressen 1971 hade en hård press på sig att "hitta på något" som kunde minska antalet vilda strejker och ge de lokala ombudsmännen och klubbstyrelserna hjälp att värja sig mot de fackliga oppo-sitionsrörelser som börjat bita sig fast runt om i landet. Partiets ledning job-bade intensivt med Förtroendemannan-och Medbestämmandelagarna men de nya hinder man stött på ute på arbetsp-latserna krävde ett handfast ideologiskt komplement, därav den utredning om kollektiv kapitalbildning som tillsattes. Lågkonjunkturen 1972-73 gjorde att debatten falnade av. Nu brottades man i stället med de snabbt växande arbets-löshetssiffrorna. Men vinstfyrverkeriet 1974-75, i vars sken Meidner och Hed-

borg kom att jobba, gjorde att "övervinster-na" åter sattes upp på dagordningen. En artikel från Skogs tidning SIA hösten -74 visar väl vilken mylla det var som fick dessa idéer att så snabbt växa till sig:

"De flesta konflikterna på arbetsmarknaden uppstår just inom branscher och företag med relativt höga löner. Genom att suga upp över-vinster skulle det starkaste argumentet till strejk falla bort. Det är i den jordmånen tanken med löntagarägda fonder har växt fram".

Med dörrarna stängda och bandspelaren avstängd kunde Skogs ledning lika gärna ha sagt: "Ja. Fy fan. Aldrig mer en sån jävla skit-strejk som den i våras. Det klarar vi aldrig. Drar vi in vinster till en fond finns det ju inget att strejka för."

Uppdraget från kongressen -71 dammdes av och vi är framme vid det slutskede våren och

motangrepp, nytt angrepp, nya motangrepp – debatterna svallade. Någon gång dröjde det innan monteringsbanan kunde rycka i gång. Nere vid axelintaget var diskussionerna så livli-ga att det inte gick att börja köra. Social-demokraterna kunde skriva och trycka sina als-ter i lugn och ro på de egna klubblokalerna. Vi fick ibland stämpla ut och ta oss till förbundslo-kalen för att kunna leverera svar. Det märkliga var att så få tröttnade. Vid ett tillfälle besökte Olof Palme Volvo Lastvagnars verksamhet i Lundbyverken och hamnade mitt i alla diskus-sioner. Efter lite trevligt politiskt rundprat till-sammans med en studiecirkel frågade han för-synt hur det kom sig att den fackliga oppositi-onen var starkare där än på Personvagnars anläggningar ute i Torslanda. Folk där ute är mer bundna till jobbet, svarade socialdemokra-ternas man aningslöst. Här gör arbetets upplägg-

sommaren -75 när Meidnergruppen till sist tar fram sitt så radikala förslag. Men i ett internationellt perspektiv släpade nu tidsschemat. I de nordeuropeiska länderna med likartad socialdemokratisk hegemoni inom fackföreningsrörelsen hade den politiska cykeln tidigare sett ungefär likadan ut. I en situation av ekonomisk tillväxt, stor kapitalackumulation och obetydlig arbetslöshet uppstod förslag om kollektiva löntagarfonder, en ganska självklar och inte särskilt märklig reflex från den socialdemokratiska fackföreningsbyråkratin när denna konfronteras med högljudda krav på löneökningar. När den ekonomiska tillväxten så sackade av eller riskerade att helt upphöra blev problemen med "övervinsterna" inte lika akuta. Nya frågor kom i förgrunden: anställningstrygghet, bevarad köpkraft, fortsatt bra social service, med mera. Vem katten är intresserad av en kollektiv kapitalbildning, grundad på det egna företagets vinstutveckling, när man befarar att det egna företaget håller på att gå i putten? I Europa i övrigt försvann intresset för olika former av löntagarfonder. I Västtyskland satte man punkt 1974 när partiledningen gjorde upp med liberalerna om ett icke-systemöverskridande förslag. Frågan var död och föll i glömska.

För att hämta inspiration reste ironiskt nog Meidner och Hedborg till detta Västtyskland innan de slutförde sin rapport. I Greiders bok berättar Meidner själv:

"Men när vi träffade Metall i Tyskland visade det sig att de numera var helt emot dessa idéer. Jag minns ännu hur en metallare, som vi hade långa diskussioner med och som dessutom hade skrivit en bok som hette *Nej till löntagarfonder*, sprang efter oss i korridoren efter en sammankomst för att in i det sista varna oss: 'Vad ni än gör – hitta inte på några löntagarfonder i Sverige!' Det var tyska Metalls officiella besked. I Österrike var det rentav nedslående. Vi talade med folk i österrikiska LO som var mycket förvånade: 'Säger ni verkligen att vi har fattat beslut på vår kongress om att införa löntagarfonder? Det kan inte vara möjligt!' Och Anna och jag plockade fram kongressprotokollen, visade dem precis var det stod. Deras förvåning bara växte, och någon av dem sa: 'Jaså – ja, det måste vi i så fall göra någonting åt. Vi har några sammanträden i styrelsen nästa vecka. Vi får väl ta upp det då och få ett slut på det där. Det saknar all aktualitet.'"

Men väl hemma ignorerade paret alla varningar. De skrev i stället samman ett förslag med kollektiv inriktning, helt utan individuell anknytning och som i teorin – på kanske trettio års sikt – skulle ge fackföreningsrörelsen i Sverige makten över näringslivet! Till deras egen förvåning antog sedan LO-kongressen i juni -76 hela paketet. Det skälvd till i kongressalen. Spontant

ställde man sig upp och sjung unisont Internationalen. Alla spärrar hade släppts! Ja, kongressen till och med lämnade frågan öppen om inte också fåmansföretag skulle vara med i systemet. "Ja, varenda korvkiosk skulle bli en löntagarfond", konstaterade Kjell Olof Feldt, finansminister åren 1982-90, på sitt brutala men träffsäkra sätt vid det seminarium som hölls vid Södertörns högskola 2001. När Olof Palme fick klart för sig vad som hänt sa han att "han aldrig i sin vildaste fantasi hade kunnat föreställa sig att man skulle gå så långt."

OFÖRVITLIG TJÄNSTEMAN

Ja, varför gick det så här? Meidner själv hade räknat med stora kompromisser, men den gamle klassiske nationalekonomen Gunnar Myrdal hade lärt honom att som utredare aldrig själv börja med en kompromiss. Då måste man ju helt enkelt kompromissa två gånger. Men framförallt ville han, på samma sätt som Greider och Ekdahl, förklara det hela med det stora rådslag inom LO som så entydigt och entusiastiskt slöt upp bakom förslaget. Linderborg och Östberg talar om "det massiva stöd som det mötte inom LO" och syftar

nog på samma remiss.

Visst var det så. Men här är det nog en galen slutsats att sätta likhetstecken mellan LO-kongressen och LO:s många medlemmar. Framförallt är det ett helt galet att sätta likhetstecken mellan LO-kongressen -76 och de allt fler grupper av medlemmar, som då börjat söka vägar för att hitta tillbaka till rörelsens ursprungliga idé: en kämpande och demokratisk fackföreningsrörelse!

Här fanns nog också en del psykologiska mekanismer. Greider skriver att Meidner arbetade fackligt i trettiofem år. Men detta är inte sant.

I själva verket arbetade han åt den fackliga rörelsen, som anställd tjänsteman eller utredare. På mig ger han ett intryck av en oförvitlig och mycket principiell ämbetsman – en teoretiker. Med hög integritet och med en bakgrund i den tyska arbetarrörelsens nederlag i Tyskland under trettioalet, som präglade honom för livet. Men inte heller där arbetade han politiskt eller fackligt, annat än som gymnasist i den tidens Breslau. I rörelsen var han och Gösta Rehn kända som den svenska modellens byggherrar. Han hade aldrig bråkat, aldrig ställt sig på tvären. Han var vän med de stora kapitalägarnas furste vid den tiden, Marcus Wallenberg, och en uppskattad representant i flera av börsens tunga bolagsstyrelser. Med den höga åldern och med sin prestige var det ingen som räknade med att han skulle falla, att han skulle gå för långt. Men uppenbart var det den äldre mannen som här såg en möjlighet att innan sin pension för en gångs skull verkligen göra det han så länge funderat över, att sätta på plats det som hela tiden varit den solidariska lönepolitikens felande länk. Denna politik hade förvisso minskat lönespridningen inom LO-området och ökat de framgångsrika företagens möjligheter till kapitalbildning. Men den hade också – till Meidners förtret – accelererat förmögenhetskoncentrationen. Med dagens språkbruk skulle man kunna säga att han på sitt sätt var en gökunge som i årtal levde som inbäddad i LO-borgen. Symboliskt nog hade han under arbetet med LO-rapporten dragit sig tillbaka från sitt större mer representativa tornrum till ett kyffe bakom köket – utan fönster och telefon – där

han ostört kunde få färdigt sina ritningar till den totalrenovering av folkhemmet som han ansåg krävdes.

Det vore skändligt att i efterhand anklaga Meidner för total politisk naivitet. Han var ingen politiker utan en tjänsteman som levde i marginalen av den reala politiken. I Ekdahls biografi kan vi till och med läsa att han i en intervju efter den första presentationen av sin skrift helt häpnadsväckande förklarade att det skulle "vara en stor triumf för parterna på arbetsmarknaden om de kunde lösa frågan avtalsvägen. Men jag

är kanske för mycket påverkad av Saltsjöbadsandan”.

Det tycks till sist som om samvaron med Hedborg gav honom den glädje och det mod som behövdes. Hon hade heller ingen traditionell vare sig facklig eller politisk bakgrund i rörelsen. Hon var ung, uppfostrad i en adlig familj, läste som man bör på Handelshögskolan och som så många andra unga studenter under dessa år gjorde hon Vietnams sak till sin. Den febriga omvärlden – skogsarbetarstrejk, seger i Vietnam, revolution i Portugal – under de månader när de skrev färdigt sitt förslag var säkert mycket smittande och inverkade stort på det slutgiltiga förslaget. Vid seminariet i Södertörn funderade historikern Håkan Blomqvist över alla de problem som kom att stöta till. Men, frågade han, ”Fanns det något skede då denna idé inte var så här komplicerad och besvärlig? Det måste uppenbarligen ha funnits ett skede av élan, av medvind?”. Anna Hedborgs svar bekräftade den höga och av tiden uppskruvade stämning dem emellan som hon och Meidner byggt upp: ”Vi var entusiastiska på kammaren”.

Den nye LO-ordföranden Gunnar Nilssons roll är för mig mycket mer svårgripbar. I Ekdahls, Greiders och Sjöbergs arbeten är han förvånansvärt anonym. Greider skriver någon gång träffande om fondförslaget som en politisk högsänningsledning. Men ändå sägs Nilsson ha trott att LO kunde behålla detta inom sig som blott en facklig fråga utan större betydelse för de politiska trätorna. Visst är LO och socialdemokratin olika grenar, men ändå av samma rot och stam, av samma arbetarrörelse. Därför borde han, för att fortsätta att tala med elektrikernas språk, ha insett att det med ett sådant radikalt beslut skulle bli en total kortslutning mellan LO och partiets ledning. Här fanns uppenbart ett stort mått av politisk naivitet. Varför annars först gå in i närkamp för att sedan omedelbart vika ner sig. Kanske var han nonchalant och läste på dåligt i förvisning om att Meidner aldrig skulle gå för långt. Samtidigt var han också självfallet gripen av tidsandan och stämningen på kongressen och ville markera att han som efterföljare till Arne Geijer stod för något radikalt nytt (Tage och Geijer – Nixons lakejer, hade vietnamrörelsen ropat).

LO-KONGRESSEN

Så tillbaka till Folkets Hus kongressal där på Norra Bantorget några junidagar 1976. Vad var det för folk som bänkat sig där och så entusiastiskt bar fram idéerna om en tredje väg, en ny typ av folkstyrd marknadsekonomi. Så här sa Dick

Åhman några veckor efter besluten. Åhman var då en av KAF:s och den Fackliga Oppositionens viktigaste talesmän vid Volvo Göteborg:

”Ombudsmännen väljs inte längre av medlemmarna. En gång i tiden var det avdelningarna själva som utsåg sina heltidsanställda ombudsmän. I dag ligger den rätten helt och hållet hos förbundsstyrelsen /.../ Tittar man på LO-kongressen som hölls i juni så är det ju uppenbart att den inte på något som helst sätt angick den vanlige medlemmen /.../ I stället var det nu en ange-

demokratisk och kämpande fackföreningsrörelse så skulle naturligtvis delegaterna till LO:s kongress utses genom allmänna val. Valen skulle kunna organiseras av de fackliga basenheterna, av klubbarna, grupperna och sektionerna. Vi på Volvo skulle exempelvis vara med i ett val inom avd 41:s region för att utse kandidater.”

Folket i kongressalen var inte budbärare för alla de män och kvinnor som under denna tid gått i spetsen för sina arbetskamraters strävanden, för dem som tagit tårnarna i verkliga arbe-

tarstrider. Nej, djupt nersjunkna i stolarna satt här i stället den allra mest förhårdade fackliga byråkratin – ombudsmän med sin egen kultur och sin egen ideologi, med sina egna plågor och drömmar. Plågorna handlade om företagets ”övervinster”, de egna medlemmarnas vilda strejker – men naturligtvis också om en uppriktig oro för framtiden och alla jobb som var hotade. Drömmarna handlade om att kunna hitta en medelväg mellan den öststatskommunism som de avskydde och den otyglade råa kapitalism som de också var rädda för, en medelväg där de själva gärna kunde få större plats vid maktens bord och dess köttgrytor. För denna fackliga byråkrati föll alla bitar ner på rätt plats när Gunnar Nilsson på kongressen gjorde Meidnerrapporten till sin. Nu kunde drömmarna bli verklighet. Samtidigt skulle de också bli av med allt tjat från medlemmarna om övervinster samt stoppa ett handfast förslag om socialism i halsen på alla kommunistiska skränföckar ute på arbetsplatserna. Inte minst gillade dessa ombudsmän och heltidsanställda funktionärer Meidners hårda betoning av att det var facket som först och främst skulle få ta del av avkastningen från den centrala utjämningsfonden. Här skulle nya, förut nästan otänkbara tjänster, styrelseuppdrag och arvoden flöda i ett sagolikt Schlaraffenland. Meidners omtanke om den fria och självständiga fackföreningsrörelsen, som ständigt måste eftersträva en långt-

gående demokratisering av de egna organisationerna, brydde de sig mindre om. Ja, och hur skulle de kunna hinna med att ta till sig detta budskap? Samtidigt var de ju i full färd med att förbjuda öppna medlemsmöten på Sveriges största arbetsplatser. ”Ni ska aldrig mer få några jävla medlemsmöten att dansa på”, sa Leif Blomberg till mig vid en facklig ordförandekonferens i Stockholm.

I ryggen hade de en enkät från studiecirklar som de själva arrangerat. ”Vi tog med vem som helst i cirkelarna. Det gällde att få in så många svar som möjligt”, sa en ledande medlem från Volvo Verkstadsklubb i Göteborg till mig när jag under arbetet med denna tillbakablick ringde honom och pratade om det som timade för tret-

lägenhet för ett ytterst litet fåtal – för gräddan av den fackliga byråkratin. För tittar man på sammansättningen på kongressen så bestod den ju nästan enbart av anställda funktionärer från förbund och avdelningar samt heltidsanställda ordföranden för större klubbar och avdelningar. Och som de utsågs sen! Det är ju absurt. I flera förbund är det förbunds-kongressen som väljer delegater till LO-kongressen. Då förbunden inte har kongress mer än vart femte år så kan delegaterna utses årtal innan de äger rum. Det mest absurda exemplet är antagligen Fabriks delegater till årets LO-kongress. De utsågs på Fabriks kongress 1971 – till och med några månader innan förra kongressen ägde rum! Nej, i en

tio år sedan. Så här kommenterade Gert-Inge Johnson och jag själv enkäten när det begav sig:

”Den genomförda löntagarfondsenkäten drog katastrofalt lite folk. Endast 17 342 LO-medlemmar deltog. Från det militanta gruvarbetarförbundet kom bara svar från 69 personer, från Skogs 160. Det vill säga betydligt mindre än det antal fackliga ombudsmän som finns inom dessa förbund. Och, trots att man i enkäten inte hade med någon direkt fråga om man överhuvudtaget ville ha löntagarfonder eller ej, svarade omkring 400 deltagare nej därför att de menar att fonderna splittrar arbetarnas solidaritet, fackföreningarna måste i stället bli kamporganisationer. Det är nog inte för djärvt att våga påstå att den stora merparten av de positiva enkätsvaren kommer från de socialdemokratiska ombudsmännen inom LO.”

Vid seminariet i Södertörn bekräftade Per-Olof Edin, Metalls dåvarande ekonom, denna uppfattning: ”Det var ju ingen svårighet att åka ut i fackliga sammanhang och få mycket applåder och stöd, hos en aktiv grupp. Däremot på bredden, hos det stora flertalet medlemmar så var frågan inte alls lika engagerande. För en minoritet, men en mycket aktiv minoritet, så var det en starkt engagerande fråga”.

Det mest uppseväckande med dessa siffror är resultaten från LO:s mest stridbara förbund, Gruv och Skogs. Greider, Lindeborg och Östberg borde grubbla en bra stund över detta. Liksom över begreppet byråkrati. Finns det en sådan i fackföreningsrörelsen och om den finns vad har den i så fall för särställning? Vilken strömning var det viktigt att komma på talfot med? Den som på arbetsplatserna ledde sina arbetskamraters försök att åtminstone i handling försöka slita sig loss från reformismens handfängsel eller den som av LO:s toppar sållats ut, befunnits värdig och fått plats i kongressalens stolar.

GRÅ TEORI

När det gällde vår konkreta kritik av fondförslaget sammanfattade vi det på den tiden med Goethes berömda ord ”Grå, dyraste vän, är all teori och grönt är livets gyllene träd”. Alltså det schema och den tidplan som Meidner ritat ihop på sin kammare hade ingenting med verklighetens klasskamp att göra. Han fortsatte med sina drömmar från pojkrummet i barndomens Breslau. I sin kritik av fondförslaget hade C H Hermansson talat om att detta var missriktat eftersom det bara var ett sätt att ”halshugga kapitalismens skugga”. I mitt tycke är detta en fullständigt missvisande bild. Vid meningsutbytet i Södertörn träffade däremot Kjell-Olof Feldt mer rätt när han sa att ”Man kan säga att han (Palme) och jag hade samma uppfattning i sakfrågan, att det förslag som lades ursprungligen, det var långsam garrottering av privatkapitalismen. Vi var övertygade om att

det skulle inte patienten låta sig utsättas för. Den skulle förflytta sig utom räckhåll för våra instrument. Att socialisera från idag till imorgon, det går. Men just den metoden som fanns i det ursprungliga LO-förslaget bedömde vi, alldeles oberoende av vilken effekt det skulle ha på opinionen, att de som ägde detta kapital skulle förflytta det någonstans där vi inte kunde komma åt det”.

LO:s förslag innebar att de dömda skulle kvävas i halsjárn, sakta, sakta under trettio år, utan att ens vara bundna till någon tortyrstock. För en av världens rikaste män, Tetra Paks Hans Rausing, räckte det i början på 80-talet med ett meningsutbyte med Meidner för att han skulle ta

sitt pick och pack och flytta sitt ägande till London.

Om än i Tredje världen, och om än under mycket skilda förutsättningar från våra, så hade vi ändå bara några år tidigare fått se hur Pinochet, med Kissingers och USA:s hjälpsamma stöd, än en gång demonstrerat vad kapitalets hårdföra trupper är beredda till när deras makt hotas. Symboliken i ihjalskjutningen av den fredliga vägens Allende i hans brinnande presidentpalats var övertydlig och fanns kvar på näthinorna. Framförallt som den kulsprutepistol, med vars hjälp han i sista stund försökte försvara sig med, fick lånas från det mer revolutionärt socialistiska MIR. Vem vågade hoppas på en fredlig väg till socialismen? Om den fredliga vägen dessutom skulle vara den långsamma vägen hur skulle då detta överhuvudtaget vara möjligt?

Långt, långt innan den sista aktieemissionen och utjämningsfondens slutgiltiga maktöverta-

gande skulle striden vara över, och då som ett nederlag i ett riksdagsval och/eller en kraftfull allmän borgerlig mobilisering mot förslaget. Skulle borgerligheten komma att misslyckas med detta då skulle den givetvis komma att använda alla möjliga och omöjliga utomparlamentariska metoder – sabotage, våld, kapitalflykt, försäljning till internationella koncerner med mera.

Förslaget gav heller inga konkreta svar på de mest brännande fackliga frågorna. Vad göra med övervinsterna? Skulle den fackliga rörelsen stillatigande bara åse detta under ännu en generation? Hur svara på alla frågor kring de nedläggningshotade företagen? När det gällde exempelvis varvens stora sjudande arbetsplatser, vad med dem? Ja, i den svåra verkligheten kom de först att ”socialiseras” för att sedan läggas ner. Hur i all sin dar skulle branschfonden hanterat GM:s och Fords respektive köp av Saab och Volvo Personvagnar?

Framförallt skulle löntagarfonderna ha återintroducerat konkurrensen mellan arbetare i olika företag och i olika branscher. Detta samtidigt som hela den historiska idén och missionen med en fackförening just är att upphäva denna konkurrens. Kommunals och Statsanställdas medlemmar skulle för det första ha hamnat utanför den nya kollektiva gemenskapen. Den viktiga funktionen att succesivt ta över företagets planering skulle naturligtvis också ha ställt arbetare mot arbetare. Varje företag som lyder under marknadslagarna skulle givetvis ha tvingats att planera faktorer som lokalisering, arbetsintensitet, lönebildning och personalpolitik. Vem skulle branschfondens facklige direktör förhandla med ute på arbetsplatsen? Sig själv? Ja, vem annars? Det var ju han som skulle sitta på bägge sidor om förhandlingsbordet. Redan utan fondägande är situationen med medlemmar i olika konkurrerande företag en mardröm för alla fackföreningar.

Nu vet vi att den osannolika rapporten antogs och vi fick några år med den intensivt glödande politiska hetta som jag tog upp inledningsvis. Palme och SAP:s partiledning i stort hade gjort misstaget att nonchalera de idéer som höll på att växa fram. Budbäraren mellan Meidnergruppen och SAP:s ledning, Bo Elmgren, tycks helt och hållet ha misskött sitt uppdrag. I ett läge under ett möte med LO-ledningen 1978 gick Palme så långt att han i utbyte mot ett desarmerat fondförslag förde fram ett lagfäst system där löntagarna skulle få hälftenrepresentation i företagets styrelser.

Tidsandan har sannerligen skiftat. I dagens ”klasslösa” Sverige hotar regeringen än en gång lite slentrianmässigt med ett lagförslag om att 40 procent av bolagsstyrelsernas medlemmar ska vara kvinnor. Varför bara genusperspektiv? Varför inte också lite arbetarperspektiv? Kan inte demokrati- och jämställdhetsminister Jens Orback komma ut ur sin klasslösa garderob med ett lagförslag där han drar till med 51 procent kvinnliga arbetare?

BORGERLIG MOTOFFENSIV

Näringslivet och den politiska borgerligheten var till en början ostrukturerade i frågan. Tanken på någon form av fonder med "raka rör till medlemmarnas plånböcker" som Leif Blomberg senare skulle komma att säga, var inte ny utan nästan lika gammal som kapitalismens historia. Så här skrev det svenska justitierådet Herslow redan 1895. Enligt honom skulle vinstandelar:

"...åt driftägaren skapa en duglig, pålitlig och för frestelser till arbetsinställelse otillgänglig arbetarstam, kraftigt sporra arbetarna till noggrannhet i arbetet samt till aktsamhet om det arbetsmaterial, maskiner och verktyg mm, även som förmå dem att i dessa hänseenden utöva kontroll på varandra, vilket allt skulle högst väsentligt bidra till ökande av affärens nettoavkastning och därigenom bestå driftägaren riklig ersättning för den vinstandel som han avstod åt personalen."

Inom TCO och SIF, såväl som inom folkpartiet och centern, diskuterades en modernisering av dessa tankar. Näringslivet höll dörren öppen. Men löntagarfondsfrågan 1976 kom att trigga en fullständig politisk omgruppering. SAF:s ordförande, den mer otydliga och samarbetsinriktade Tryggve Holm, ersattes med Wallenbergs hårdføre Curt Nicolin som likt en magnet snabbt fångade upp de skilda borgerliga klasskrafterna och fick dem att rakt av formulera ett nej till varje form av "fondsosialism". En ytterligare skärpning kom något senare när den lugne lagspelaren Curt Steffan Giesecke avlöstes i sin roll som SAF:s vd av den mer aggressiva målgöraren Olof Ljunggren. Folkpartiets skinnömsning med Gunnar Heléns sorti efter alla hans uppgörelser med socialdemokratin och knallpulvret Per Ahlmarks tillträde var en rörelse i samma riktning.

Under de kommande åren tvgades och vaskades LO:s ledning intill bara kroppen i partiledningens tvättstuga. Alla socialistiska visioner gnuggades bort med samma tvättprogram som sen kördes med Klas Eklund. Sedan var det Kjell Olof Feldt som på partiets kongress 1981 presenterade det sista helt rentvättade förslaget. Patetiskt nog försökte man gilla läget genom att än en gång unisont ta upp Internationalen. "Kan ni tänka er, där stod jag som den förste och siste socialisten", sa Feldt i Södertörn 2001. Tack vare en påpasslig fotograf vid den riksdagsdebatt 1983, där rapporten sedan blev lag, blev den historiska finalen till den långa fondstriden nog så talande. I ett kladdblock hade samme Feldt klottrat ner sina innersta funderingar: "Löntagarfonderna är en jävla skit, nu har vi baxat dom ända hit". Regeringen Bildt (1991-94) kom sedan att skriva ut den definitiva dödsattesten genom att helt enkelt riva upp hela lagstiftning-

en. Att under dessa år, efter varje ny reträtt, försöka komma på talefot med socialdemokratins fackliga elittrupper, genom att gång på gång prata väl om det ursprungliga förslaget, för att sedan kräva ett slut på kompromisserna hade ute på arbetsplatserna varit en patetisk gest. "Frågan var för oss stendöd", säger i dag min sagesman i Volvo verkstadsklubb. "Vi ville bara bli av med borgarna så att en ny regering kunde gå in i krisbranscherna".

Här vill jag understryka att åtminstone de flesta av oss vänster om vänstern inte var så fjuntigt stolliga att vi bara pekade finger mot förslaget om löntagarfonder och orerade om hur orealistiskt eller illa genomtänkt det var. Vid Volvo i Göteborg tog vi med en viss framgång ett initiativ mot "Direktörmarschen" i Stockholm 1983, "Utan arbetare stannar landet", hette vår kampanj, som i Göteborg året där efter samlade en stor demonstration där Hans Andersson, då ordförande för ASEA-Ludvika, och jag själv angrep högerns uppmarsch mot löntagarfonderna. För den fackliga byråkratin däremot var frågan stendöd. Den lyfte inte ett finger för att försvara sitt eget projekt. Hade det varit så att det funnits en någorlunda bred rörelse i klassen för Meidners förslag – då hade vi definitivt lyssnat till Marx ord om att varje steg av verklig rörelse är viktigare än aldrig så många program och inte brytt oss om allt runt omkring förslaget.

Så till vår epilög. Slogs då ändå inga lärospän loss i denna långa process? Jag lämnar först ordet till Anna Hedborg och då återigen med ett citat från Södertörn:

"Det är väl en historiens ironi att en av effekterna som löntagarfonderna har haft, var att det var det tillfälle när mängder av fackliga företrädare lärde sig massor om kapitalmarknad, finansieringsfrågor och aktier, för första gången överhuvudtaget. Och de gjorde det med en grundläggande acceptans för det ekonomiska system som marknadsekonomin representerar".

Med denna lärdom är det inte konstigt att hon sedan blev en av de ansvariga för att 1994 likvidera och gravsätta den kollektiva kapitalbildning som trots allt fanns i ATP-systemen, den kapitalbildning som hennes gamle partner, Meidner, en gång var så stolt över. Så får Stig Malm ordet. LO:s dåvarande så pratglade ordförande, han som ibland sågs som ganska radikal med sitt prat om finansvalpar. I Företagarförbundets jubileumstidning 2003, vid tjugoförminnet av fjärde oktoberdemonstrationen 1983, skrev han:

"Vad blev då den stora och bestående effekten av den omfattande löntagarfondsdebatten? För min egen del är jag övertygad om att den mycket kraftfulla utbildningsinsats som gjordes av fackföreningarna – då 10 000-tals fackliga för-

troendemen blev klara över behovet av riskvilligt kapital, avkastning på kapital och annat, som var livsviktigt för ett fungerande näringsliv – lade grunden till den positiva syn som finns i dag." Tja. Vad säger man. Kanske bäst att avstå från en kommentar. Den positiva syn som skapades möjliggjorde om inte annat det stora intresset i Sverige för konvertibler, olika former av aktiesparande, pensionsfonder med mera. Den svenska "fondindustrin" föddes. Metalls Göran Johnsson ska få sista ordet. Han var väl en av de heltidsanställda klubbordförandena som 1976 så euforiskt hyllade kongressrapporten om löntagarfonder. När han nu i höst gick i pension som metallordförande fick han berätta om sitt liv i en stort uppslagen intervju i Aftonbladet. Han fick alltså en möjlighet att själv teckna sitt egna fackliga eftermäle, och då bland annat genom att ge ett exempel på sitt mod under de fackliga åren. När jag lekte som barn frågade vi ibland varandra vad som var det "modigaste som vi varit" Så här berättar Johnson uppenbart stolt över "det modigaste han hade varit" under sina år ute på verkstadsgolvet:

"När jag blev fackordförande i Olofström kunde jag ta gubbarna på rätt sätt. Jag stoppade en vild strejk en gång genom att gå ut på golvet och visa mod. Den gången du hukar för medlemmarna är du rökt."

Var detta verkligen rätt man, för "vänstern vänster om socialdemokratin" att komma på talefot med? Hade vi som då jobbade fackligt gjort detta. Hade vi hukat för sådana klubbordföranden. Ja, då hade vi varit ordentligt rökta... ■

NOTER:

1. Axel Danielsson (1863-1899). Den tidiga socialdemokratins viktiga ideolog och författare till det första partiprogrammet 1893. Danielsson grundade även tidningen Arbetet i Malmö och var under många år dess chefredaktör.

Litteraturlista:

- Löntagarfonder – en missad möjlighet? Ekdahl, Lars. Samtidshistoriska institutet. 2002.
Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner. Ekdahl, Lars. Arkiv förlag. 2005.
Tysk flykting och svensk modell. Ekdahl, Lars. Arkiv förlag. 2001.
Rudolf Meidner Skärvor ur ett nittonhundratals. Greider, Göran. Atlas. 1997.
Löntagarfondsfrågan – en hegemonisk vändpunkt. Sjöberg, Stefan. Uppsala Universitet. 2003.

Stöd **röda rummet**
Postgiro 13 04 07 - 0

bild. Gunnar Pettersson

”Europas sista diktatur” eller ”tyranniets utpost”, som USA:s utrikesminister Condoleeza Rice plägar att kalla landet för, är vanliga epiteter när svensk media skriver om Vitryssland. Dess president, Alexander Lukasjenko, framställs som en övervintrande dinosaurie från den gamla sovjettiden. Men trots det bedömer många analytiker att han idag skulle vinna ett öppet och fritt val. Varför ser vi inga tecken på en utveckling liknande den i Ukraina och Georgien? Varför är fortfarande de avgörande produktionsmedlen och bankväsendet i statlig ägo? Varför verkar Lukasjenko sitta i ett så orubbat bo? Vad döljer sig bakom den svart-vita bild av Vitryssland som vi mestadels får oss till livs?

Gunnar Pettersson har sedan 1999 varit involverad i ett projekt för att utveckla det lokala fackliga ledarskapet på de större arbetsplatserna i Vitryssland. Kontakten togs från början av metallfacket ASM i landet som sökte samarbete med svenska Metall. SIDA:s biståndsorganisation Forum Syd kom att stödja projektet finansiellt. Det har, efter att det oppositionella ledarskapet i ASM rensats ut, övergått från att vara ett projekt på de stora arbetsplatserna till att mer riktas mot hela den oppositionella fackliga rörelsen REP/REPAM.

I nedanstående reportage tecknar Gunnar Pettersson en bild av det kontrastfyllda Vitryssland.

PARADOXEN

– Vitrysslands demokratur

När propellerplanet går in för landning på Minsk 2, huvudstadens internationella flygplats, är synen den samma som för fem år sedan. En stor kyrkogård av flygplan i vitt och blått är det man ser. Ett myller av uppställda transport- och passagerarplan med eller utan motorer som tillhör det statliga flygbolaget Belavia.

Mängden människor i militäruniform som tar emot på plattan, liksom den stora och ödsliga ankomsthallen, känns också igen. Skillnader finns ändå, den alldeles nya gröna ”inget att förutulla”-gången är en förändring. De fem i militärgrönt får inget att göra när passagerarna från vårt plan snabbt passerar. Ute på parkeringsplatsen märker man den största skillnaden. Den unkna doften av den smutsiga lågoktaniga bensinen är borta och bilparken liknar den i Sverige. På vägen in till Minsk står det ingen trasig bil vid vägkanten – för fyra år sedan såg jag massor av bilar med huven öppnad och en vitryss djupt böjd över motorn.

I Minsk har trafiken tätat med åren, men den här gången ser jag nästan ingen av de tunga tröta lastbilarna med enorma moln av dieselsrök efter sig. Bussarna är lika fulla som de alltid varit, men de livsfarligt lutande bussarna med utslagen fjädring och stötdämpare på ena sidan är numera sällsynta.

Tvåmiljonersstaden Minsk har också förändrats, i alla fall till det yttre. Affärsgatorna har rustats upp. Neonljuset glimmar från de internationella företagen som i vilken annan storstad som helst. De tunga bastanta husen i centrum har fasadbelysning som lyser upp stadskärnan när mörkret faller. Stenläggningarna överglänser det mesta i Sverige. Stadens järnvägsstation är

EN ARTIKEL AV GUNNAR PETTERSSON

Artikelförfattaren är facklig förtroendemann på Volvo-Umeverken och medlem i Socialistiska partiet.

splitterny i häftig arkitektur och tunnelbanan byggs ut med nya eller totalrenoverade stationer. I en stor grop i centrum pågår byggandet av ett underjordiskt affärskomplex i tre våningar till långt in på kvällarna. Lukasjenkoregimen satsar på infrastrukturen det är helt klart.

De kläder som folk har på sig liknar allt mer västs, även om de extremt spetsiga och långa damskorna överträffar det mesta jag sett.

Den största förändringen är nog ändå surret av telefonsignaler. För fem år sedan hade i praktiken ingen mobiltelefon. Idag har många en telefon som de använder flitigt. Den är en markör för framgång i Vitryssland.

De enorma klyftorna mellan fattig och rik är slående. Vid lyxrestaurangerna i centrum trängs de allra dyraste modellerna av Mercedes, Lexus, Audi och BMW. På gatan bredvid sopar kvinnorna trottoaren med björkkvistar och en gammal häst strekar framför en kärra fylld av kvistar till ved.

Det har otvivelaktigt skett en utveckling i Minskområdet. Är det bara ett kulissbygge, finns det en annan bistrare verklighet i Vitryssland?

EKONOMI I FÖRÄNDRING

I Grodno nära gränsen till Litauen och Polen träffar jag Tanja och Svetlana, två unga vitryska tjejer med orden snabbt flödande. Tolken hinner nästan inte med att översätta deras berättelse som visar på ett annat Vitryssland.

– Vi arbetar som sömmerskor på en textilfabrik här i Grodno. Vi bor och arbetar i Vitryssland, men företaget och maskinerna är från Litauen. Vi arbetar fem dagar i veckan, 8 timmar per dag. En lördag i månaden måste vi därutöver arbeta 8 timmar utan extra betalt.

Tanja tar fram sitt lönebesked från november månad och håller upp den lilla papperslapp som redovisar lönen.

– Vi tjänar 55 dollar per månad, cirka 400 kr. Det kan man inte överleva på. Enda sättet att överleva är att arbeta svart på kvällar och helger,

säger Svetlana med en suck. Vad kan vi göra för att få bättre villkor, frågar de båda tjejerna och titta ner i kaffekoppen.

Lukasjenko har skapat en ”teknisk frizon” i Grodnoregionen. För att få in utländskt kapital tillhandahåller regimen lokaler och arbetskraft. De utländska bolagen håller med maskiner, råvaror och dollar. Det kallas joint venture, ett utmärkt parti för de maffialiknande utländska företagen och den vitryska staten. De som betalar kalaset är de vitryska arbetarna med slavlöner. Givetvis finns ingen rätt för arbetarna att organisera sig fackligt.

I fallet med Tanjas och Svetlanas textilfabrik så är det ett litauiskt bolag som uppenbarligen tycker att det är för dyrt med de litauiska lönerna. Vinstmaximering på arbetarnas bekostnad sker tre mil från EU gräns.

Senare på kvällen träffar jag Igor som arbetar på en bilverkstad i Grodno. Han berättar om vilka risker som man tar för att kunna göra ”det stora klippet”.

– Vi tar hem tobak från Azerbadjan som vi gör falska Marlboro av. Vi packar de färdiga limporna i bilar med dubbla golv som vi sedan kör in i EU via Polen. Det är enorma risker men på en resa kan vi köpa en bil i Tyskland som vi tar med hem till Vitryssland. Om vi inte kan göra cigaretter så smugglar vi vodka istället.

Den tidigare öppna gränsen mellan Polen och Vitryssland är nu stängd. Det pågår idag en ständigt förnedring av vitryssar vid gränsen för att folk ska tjäna pengar. Alla inblandade vitryssar tar mycket stora risker för att säkra sin ekonomi.

I Minsk kliver vi på tunnelbanan och åker förbi Proletär- och Partisanstationerna och stannar på stationen som heter Traktorfabriken. Resan kostar bara några kronor men biljettpriset har stigit dramatiskt sedan jag första gången kom till Vitryssland. På Belarus Traktor, en stor fabrik i Minsk, träffar jag bland annat Valerij som beskriver situationen. Vid en rundvandring i fabriken ser man att det inte skett några större

investeringar de senaste åren, trots att detta är en av de modernaste fabrikena i landet.

– Vi är många anställda, säkert 17 000. Vi är bland de bäst avlönade i Vitryssland. Som ni ser så har vi inte investerat speciellt mycket i fabriken de senaste åren. Jag vill nog helst att vi skapar en union med Ryssland, då får vi bättre avsättning för våra traktorer på den ryska marknaden. Då kan vi också få mer investeringar i fabrikena.

Bakom dessa korta berättelser från fabriksgolven så döljer sig något av den grundläggande ekonomiska verklighet som Vitryssland befinner sig i.

Ekonomi i Vitryssland är i grunden statskontrollerad där de stora företagen är i samhällets ägo. När den gamla sovjetekonomin vältes över ända och den råa kapitalismen fick sitt fotfäste så gick inte Vitryssland samma väg. Där behöll staten kontrollen. Den sociala utslagning som vi sett i Ryssland syns inte här.

Ekonomi påverkas ändå till stor del av utvecklingen i Ryssland. Den stora omstruktureringen av den ryska ekonomin – med arbetslöshet och misär för många – skakade också den vitryska ekonomin i sina grundvalar. Den ekonomiska uppgången i Ryssland det senaste året har i sin tur påverkat Vitryssland positivt. De stora verkstadsföretagen – som Belarus, Maz och Belaz har fått ett uppsving i produktionen och ökat sina vinster med upp till 40 procent

Investeringarna i industrin har nästan helt avstannat. Produkterna blir gammalmodiga och omoderna, det gör att Vitryssland inte har några bra förutsättningar att få avsättning för sin produktion i Västeuropa. Flera av de bedömare som jag pratat med under åren gör gällande att den vitryska industrin kommer att gå under om inte nyinvesteringar görs. En av de allvarligare konsekvenserna av detta är att upp till hälften av företagen inte har ett positivt ekonomiskt resultat. Många av de arbetsplatser som jag besökt har en låg standard på den utrustning som används.

BASFAKTA VITRYSSLAND

Invånarantal: 9,9 miljoner (2003)

Nativitet/Födelseset: 0,9 % (2002)

Mortalitet/Dödstal: 1,4% (2002)

Förväntad livslängd: män 63 år, kvinnor 74 år (2002)

Läs och skrivkunnighet: i det närmaste 100 % (2001)

Folkgrupper: vitryssar 81 %, ryssar 11 %, polacker 4 %, ukrainare 2 %, övriga 2 %

Religion: rysk-ortodoxer 70 %, romersk-katolska 20 %
Yta: 207 600 km² (Sverige 450 000)

Huvudstad: Minsk (1,7 miljoner invånare) (2004)

Statsskick: republik

Statschef: Alexander Lukasjenko (1994)

BNP/invånare: 1770 dollar (2003)

Export: 8,1 miljarder dollar (2002)

Import: 9,0 miljarder dollar (2002)

Viktigaste exportvaror: maskiner, transportutrustning, syntetfibrer, kemiska gödningsämnen, livsmedel

Viktigaste importvaror: olja, naturgas, halvfabrikat, kläder, skor

Viktigaste exportländer: Ryssland, Tyskland, Frankrike

Viktigaste importländer: Ryssland, Tyskland, Polen

Ur Länder i fickformat: Vitryssland, Utrikespolitiska Institutet 2005

Utländska investeringar är mycket begränsade. Ford startade en monteringsfabrik i Minsk med löfte om skattefrihet. Så snart man kommit igång med verksamheten ville Lukasjenko ha in skatter. Det innebar ett snabbt slut för den etableringen. Av de svenska företagen är det få som är representerade i Vitryssland; IKEA, Bahco, Sandvik och Ericsson är de mest betydande.

Den svarta ekonomin påverkar hela landet. Den kan dessutom delas in i flera olika typer. För det första är det den svarta handel som pågår mellan människorna. Man bedriver ren byteshandel för att klara livets nödtröft. För det andra så är det en del av vardagen på arbetsplatserna. Många anställda får en del av lönen officiellt. På den delen betalar man skatt. Den andra delen av lönen betalas svart och kommer aldrig med i någon officiell statistik. För det tredje är det den statliga svarta ekonomin där regimen bland annat har en stor militär export som inte redovisas i de officiella finanserna, troligtvis på grund av att affärerna äger rum med en mängd ljusskygga vapenhandlare i tredje världen.

Lönerna i Vitryssland uppges idag vara 150 dollar per månad i genomsnitt. Det är den officiella lönen. Med de priser som är på mat, bostäder och andra förnödenheter förstår man att det är näst intill omöjligt att klara sig på 150 dollar. Den inofficiella svarta lönen är nödvändig för att få vardagsekonomin att fungera. De som inte har tillgång till den har stora svårigheter att få pengarna att räcka.

Klassklyftorna i landet har vidgats de senaste åren. Som ytlig betraktare är det inte lätt att avgöra vilka vitryssar som utnyttjar det slutna landet bäst, men det är uppenbart att klyftorna blivit tydligare. Förmodligen är det de som opererar i den svarta ekonomin för att sko sig och de högre topparna i nomenklaturen som är de välbesuttna i Vitryssland idag.

Dollarn har en stor betydelse. Vardagsekonomin bygger på att man sparar i dollar, inte på banken. Det finns en enorm mängd växlingskontor där det hör till vardagen att man växlar till dollar eller växlar in dollar för att konsumera.

Staten gör vad de kan för att kontrollera dollarflödet. I växlingskontoren måste vitryssarna visa upp pass för att få göra transaktioner. En effekt av denna valutas betydelse är att dollarn inte varit lika stort i Vitryssland som i övriga länder. Det gör att man som besökare tjänar på att ha dollar med sig jämfört med andra valutor.

Inflationen har varit hög under den senaste femårsperioden. Under denna tid har den årligen legat på mellan 20 - 50 procent. Under det senaste året har den dock avstannat. Huvudorsaken är att dollarn försvagats så pass mycket gentemot andra valutor, det gäller även gentemot den vitryska rubeln.

Vapenindustrin är utvecklad i Vitryssland och inbringar stora försäljningsintäkter. Vitryssland anklagas också för att sälja kärnvapentechnologi till Iran.

STATEN OCH DEMOKRATIN

En sorglustig historia är ofta ett bra sätt att befria sig från vanmaktens ok. Av förståeliga skäl blir det många historier som berättas. En vanlig histo-

ria kan låta så här:

Lukasjenko, George Bush och Påven sitter ensamma i ett flygplan som börjar brinna. Det finns bara en fallskärm. Bush säger att han är den mest självklare att ta fallskärmen:

– Jag är ledare i det viktigaste landet i världen. Om jag inte överlever så kommer jorden att gå under. Han får mothugg av Påven:

– Jag är den andlige ledaren för alla katoliker, utvald av Gud. Det är självklart jag som ska ha fallskärmen. Lukasjenko säger då:

– Jag föreslår att vi håller en omröstning om vem som ska hoppa i fallskärmen.

Tysta och bedrövade ser Bush och Påven hur Lukasjenko sakta dalar ner mot jorden. Påven säger så till Bush:

– Hur kunde han få 300 röster?

De flesta bedömare anser att det förekommer ett systematiskt valfusk i Vitryssland. I första hand är det poströsterna som manipuleras. Bland dem som går till vallokaler får Lukasjenko ungefär 40-50 procent av rösterna. Bland poströsterna erhåller han över 90 procent. Det är på detta sätt som Lukasjenko hela tiden får så höga siffror. Trots valfusket så bedömer de flesta av de internationella valobservatörer, som varit på plats vid presidentvalet 2001 och parlamentsvalet 2004, att en majoritet i fria val skulle rösta på Lukasjenko.

Varför och hur lyckas då Lukasjenko få ett sådant stöd. På de frågorna finns det flera svar?

- Lukasjenko har kontroll över all media. Även om en del har parabolantenn och kan se utländsk tv är all vitrysk tv statskontrollerad. Det gör att nyheterna vinklas utifrån Lukasjenkos perspektiv. Några har liknat hans makt med den kontroll Berlusconi har över media i Italien.

- Lukasjenko har kontroll över statsapparaten. Byråkratin i Vitryssland vilar på gamla ryska traditioner. Den är stark och omfattande. Genom att ta ett starkt grepp om hela statsapparaten, med KGB i spetsen, har Lukasjenko även lyckats skapa ett byråkratiskt förtryck av befolkningen.

- Lukasjenko har kontroll över företagen. Eftersom de flesta av företagen är statskontrollerade rättar de sig efter de direktiv som regimen ger. Denna treenighet av statsapparat, media och företag gör att greppet om landet blir järnhårt.

- Befolkningen vet vad man har men inte vad man får. När vitryssarna jämför sig med sina grannar i öst – Ryssland och Ukraina – så anser många att man har det bättre. Alla får sina löner på utsatt tid. Värme och elektricitet levereras ut till bostäderna och det finns bensin till bilarna. Kollektivtrafiken fungerar och går på utsatt tid. Mutor anses inte vara lika utbrett som i Ryssland och Ukraina. Dessa grundläggande behov tillfredsställs och det är få som vill riskera att de försvinner.

Lukasjenko har alltså den politiska kontrollen. Efter sitt makttillträde 1996 har han med hjälp av effektiva metoder smulat sönder allt eventuellt motstånd genom att snabbt hålla en folkomröstning om konstitutionen, där presidentens makt utökades rejält, och senare upplösa det gamla parlamentet.

Han har undanröjt alla utmanare om makten, vilka har försvunnit under mystiska omständigheter, fängslats eller marginaliserats. Han har maximalt utnyttjat sin presidentmakt och genom dekret hela tiden styrt den politiska processen.

Oppositionen är idag hårt pressad och mycket bräcklig. Partierna är små och har ett litet inflytande på den politiska utvecklingen. I valet hösten 2004 ställde oppositionen upp under beteckningen V+, som står för de fem partierna som ingår och victory. Det är två socialdemokratiska, ett kommunistiskt, ett liberalt och ett nationalistiskt parti.

V+ ställde upp med 279 kandidater i parlamentsvalet hösten 2004. Ingen av dessa kandidater kom in i parlamentet. Inte heller den andra mindre grupperingen "Den europeiska koalitionen" kom in. Vitryssland har ett majoritetsvalsystem (en kandidat väljs i varje valkrets), vilket vanligtvis gör att det krävs ett betydligt större väljarunderlag för att få politiskt genomslag än i exempelvis det svenska proportionella systemet. Oppositionen diskuterar nu en samordning av allt motstånd för att skapa en gemensam front mot Lukasjenko. Som läget ser ut för tillfället finns det inget som talar för att oppositionen ska ha någon chans i ett parlaments- eller presidentval.

FACKFÖRENINGARNA

Under de år som jag besökt Vitryssland har jag träffat många fackföreningsledare på olika nivåer med olika uppfattning och inriktning.

– Vi på MAZ Automobil tillverkar lastbilar och bussar. En av de viktigaste uppgifterna för fackföreningen är att se till att vi kan behålla våra avtal med bra semesterbyar till våra anställda. Vi kan inte bara vara i opposition mot staten och företagsledningen, säger Nikolaj som är en av de fackliga ledarna för facket på MAZ.

– Fria och obundna fackföreningar är nödvändiga för oss. Om vi inte kan stå oberoende från stat och företagsledning kommer vi inte att överleva, säger Ivan, som betalat ett högt pris för sin ståndpunkt. Sedan våren 2003 är han svartlistad från sitt arbete i Grodno där han sparkades på grund av sin kamp för en oberoende fackförening.

– Förtrycket mot oss oppositionella fackliga ledare är oerhört. Det finns inte många som står ut. Inför risken att förlora arbetet och utkomst orkar inte alla kämpa. Det är dessutom många som inte vågar säga att de tillhör fackföreningen med risk att förlora jobbet, säger Alexander, en av ledarna för den oberoende fackföreningen Repam.

Den vitryska motsvarigheten till LO "Federationen" liknar väldigt mycket den gamla fackföreningen från Sovjettiden, en hierarkiskt uppbyggd organisation där medlemsinflytandet är svagt. Den gamla treenigheten mellan stat, företagsledning (administration) och fackförening är det gängse på många företag. Det är inte ovanligt att man först måste vara fackordförande för att kunna bli företagschef.

Fria fackföreningen "Kongressen" växte under tidigt 1990-talet. Den fick starkt inflytande inom

Fiskbil

framförallt kollektivtrafiken i Minsk. Man genomförde 1995 en strejk bland tunnelbaneförarna för bättre villkor, men strejken krossades effektivt av regimen. Alla strejkande avskedades och ny personal anställdes. De strejkande fick inget stöd av federationen, vilket var ett taktiskt misstag av vitryska LO. Man såg "kongressen" som en konkurrent som man inte behövde stödja. Nederlaget för "kongressen" ledde inte till ett stärkt LO utan många blev försiktiga och Lukasjenkos makt och kontroll på arbetsplatserna ökade. Idag för kongressen en tynande tillvaro.

Oppositionen inom federationen startade i samband med Lukasjenkos makttillträde. Det var framför allt två fackföreningar – metallfackföreningen ASM och elektronikfacket REP – som vände sig mot Lukasjenko. De var två stora fackföreningar med mer än 300 000 medlemmar. Oppositionen tog makten inom LO och i presidentvalet 2001 blev vitryska LO:s kandidat, Vladimir Gontjarik, den politiska oppositionens gemensamma kandidat.

Efter en presidentvalkampanj och ett val, med enligt de flesta bedömare ett utbrett valfusk, fick Lukasjenko 75 procent och Gontjarik 25 procent av rösterna. Oppositionen anser att Gontjarik i verkligheten fick cirka 40 procent och Lukasjenko 45 procent av rösterna. Efter valet kom Lukasjenko att betrakta vitryska LO, Gontjarik och de två fackföreningarna ASM och REP, som sina värsta utmanare om makten.

Att krossa den fackliga oppositionen blev en av de viktigaste uppgifterna för den vitryska statsapparaten. Skeendet blev en uppvisning i Lukasjenkos kompetens att söndra och härska. Här följer några exempel på aktiviteter när regimen genomförde "union busting" a la Lukasjenkoregimen;

LO-ordföranden avlägsnades. Några av Luka-

sjenkos bundsförvanter inom LO arbetade hårt för att avsätta Gontjarik, vilket också lyckades.

Tillsättandet av en trogen ordförande. Regimen tillsatte en ny LO-ordförande som kom direkt från industridepartementet.

Destabilisering av de starka facken ASM och REP. ASM splittrades i december 2003 och den gamla ledningen avsattes. Destabiliseringen tog flera år men genomfördes med stor precision.

Indragning av fackföreningsavgifter var ytterligare ett sätt. Företagen slutade helt enkelt att överföra fackavgiften som dragits från de anställdas löner. När fackföreningen gick till domstol för att få de pengar som medlemmarna avstått fick de rätt till pengarna. Då utfärdade Lukasjenko helt enkelt ett dekret där han förbjöd möjligheten att dra fackavgift på lönen. Fackföreningen blev alltså tvungen att återgå till det system som man använde sig av i fackföreningens barndom, att gå runt på fabriksgolven och begära in fackavgiften direkt ur handen på medlemmen. En hart när omöjlig uppgift för vitryssarna som tjänar 1000 kr/månad.

Skapandet av en alternativ "gul" fackförening. Lukasjenko startade en industrifackförening, som konkurrerade om medlemmarna på samma arbetsplatser.

Köp av de förtroendevalda. Många förtroendevalda på de stora företagen erbjöds dubbel lön för att lämna ASM och gå över till den gula industrifackföreningen. Man lockade över medlemmarna med finess. Om du tillhör rätt fackförening får du semester på sommaren eller ledigt när du begär. "Fel fack" och semestern lägger vi på vinterhalvåret.

Hot mot arbetarna:

Om du tillhör ASM eller REP förlorar du arbetet!

Genom att också verkställa avskedanden visade man också att det fanns allvar bakom hoten.

Avskärmning av ledarna från medlemmarna var ytterligare en metod. Ingen av de oppositionella fackföreningsledarna fick till slut komma in på de större arbetsplatserna och chans att träffa sina medlemmar.

Erbjuda fred. Detta var ett sista schackdrag. Lukasjenko erbjöd att lämna fackföreningen ASM i fred bara man valde bort den gamla ledningen och tillsatte en ledning som helt stödde regimen.

Motståndet från de oppositionella har varit mycket kraftfullt. De har använt alla upptänkliga medel för att försvara sitt oberoende; från demonstrationer och mobilisering bland medlemmarna för kamp inom LO och fackföreningen till internationellt stöd. Till slut orkade inte majoriteten i fackföreningen stå emot Lukasjenkos förtryck utan valde bort den gamla ledningen och tillsatte ett marionettstyre. Skickligt och infernaliskt agerat av Lukasjenko.

Idag försöker de kvarvarande 1500 medlemmarna av den fackliga oppositionen att organisera sig i den nya fackföreningen REPAM. De får inget organisationstillstånd av staten, medlemmarna som går ut offentligt förlorar jobben och ledarna trakasseras.

Det internationella stödet från ILO och IMF är starkt, men det har inte alls räckt till för att försvara en fri och obunden fackförening i Vitryssland. Trots kraven från ILO på regimen att upphöra med brotten mot de fackliga fri- och rättigheterna har det hitintills inte haft någon effekt. Regimen har inte ändrat inställning. Idag är inte vitryska LO erkänd som en fri och obunden fackförening av ILO.

ARBETSPLATSERNA OCH ARBETET

Vi åker i en gammal BMW. Turen går till utkanten av Minsk där vi gör ett av många besök på en verkstadsindustri.

– Här på Motovelo motorcykelfabrik är vi 3 500 anställda. Vi tillverkar cyklar och motorcyklar. Designen på våra produkter är gammalmodig och produktionsprocessen omodern. Till exempel sitter vi och målar ramarna i öppna lokaler utan skyddsutrustning, säger Valerij från Motovelo.

– Arbetsplatsen är det sociala skyddsnätet. Det är genom arbetet som man erhåller de sociala förmånerna i Vitryssland. Arbetsplatsen och fackföreningen håller i bostadsförmedling, kultur, sport, bibliotek med mera. Utan arbete finns det ingen trygghet kvar överhuvudtaget, påpekar Anatolij som arbetar som avsynare på kullagerfabriken i Minsk.

Industriarbetsplatserna är många i Vitryssland. Procentuellt är det kanske den mest industrialiserade regionen i gamla Sovjet. Landet har flera stora verkstadsindustrier. Det finns alltså en industriell kompetens.

Med lågavlönade arbetare och fungerande infrastruktur finns det förutsättningar för att Vitryssland ska bli nästa område som det internationella kapitalet söker sig till i jakten på lågkostnadsländer.

Omstruktureringar av arbetsplatser är inte lätt. Med avsaknad av A-kassa eller annat stöd

är det väldigt svårt att förändra bemanning eller inriktning utan att det leder till total misär för de som drabbas. Det gör att det inte finns någon större vilja att investera och utveckla produktionsprocesserna. Mycket av produktionsprocessen liknar det som fanns på 60-talet i Sverige.

Arbetsmiljön går inte att jämföra med svenska fabriker. Däremot är den betydligt bättre än i många av utvecklingsländerna. På mindre arbetsplatser är miljön ofta särskilt undermålig. Försöken från fackföreningen ASM att kräva förbättringar i arbetsmiljön har inte gett några resultat. En effekt av den eftersatta arbetsmiljön är att antalet dödsfall i arbetslivet är stort.

Bemanningen på arbetsplatserna är inget att klaga på. Det finns i Vitryssland inte alls samma rationaliseringshets som i Västeuropa. En rationaliseringsexpert från västeuropeisk bilindustri skulle darra av lycka över att få sätta tändarna i en vitrisk arbetsplats.

Anställningstryggheten var tidigare ett

adelsmärke. Nya dekret från regimen har dock stadfäst att tryggheten i arbetet ska upphöra. Genom dekreten från Lukasjenko har visstidsanställningar ökat dramatiskt. Det har skapat en stor otrygghet i arbetarklassen när det därtill inte finns någon a-kassa om man förlorar sin anställning.

STAD OCH LAND

Vitryssland är platt. Det märks tydligt när vi åker den trettio mil långa vägen från Grodno till Minsk i bil. Vädret är gråskigt och vägen går som en kil rakt genom landskapet. Vi åker förbi stora uppodlade fält, men vi ser väldigt få byar eller bondgårdar. Det är bara i något enstaka hus som en ensam glödlampa lyser svagt i den mörka decemberkvällen. De flesta till synes övergivna gårdarna är datjor som väntar på att uppodlas till våren.

– De flesta familjer i Vitryssland har egna datjor, jordlotter i varierande storlek, för att odla behovet av grönsaker. Datjorna är nödvändiga för de flesta familjers överlevnad, säger Alexandre vår följeslagare på vägen till Minsk. Som ni ser är det inte bara storleken på jordplätten som varierar,

även standarden på husen går från det fallfärdiga rucklet till toppmoderna hus.

– Visste ni att vi höll en folkomröstning om rätten till jordäggande i början av 1990-talet, säger vår guide, Irina. Det var en klar majoritet som var emot privata jordegendomar. Folkets beslut var att staten skulle äga jorden.

Bondebefolkningen minskar i snabb takt. Den utbredda fattigdomen på landsbygden och drömmen om ett bättre liv gör att urbaniseringen i Vitryssland går snabbt. Minsk har idag 2 miljoner innevånare och det är en stad i ständigt växande.

Datjorna, de ryska sommarbostäderna, är en ekonomisk nödvändighet för de flesta familjer. Det märks inte minst under maj, då de flesta vitryssar ägnar all ledig tid till att så och plantera det som man ska leva på under den kommande vintern.

Jordägandet är statligt, vilket vitryssarna således beslutat i en folkomröstning. Det får inte bara konsekvenser för de som arbetar inom jordbruket. I och med att all mark är statlig är det jämförelsevis billigt att genomföra infrastrukturrella åtgärder. Exempelvis kostar mark och material ingenting för staten när man ska bygga nya vägar.

VARDAGEN

Vi åker i bilen genom Minsk ut till en av fabriksförorterna. Vi kommer till en äldre byggnad där människor går ut och in genom en mindre port. I denna byggnad försigår fabriksförsäljningen av Kristall, Vitrysslands mest kända Vodka.

– Här står backarna fulla av vodkaskor på halvlitern, säger Sasja, vår helnyktre chaufför. Som ni ser är utbudet av olika vodkasorter stort, större än i Sverige tror jag. Även om ni tycker att det är billigt att köpa vodka här så tycker många vitryssar att det är för dyrt. Därför är hembränningen utbredd, trots att det är förbjudet och straffen hårda.

Vodkan påverkar den vitryska vardagen. Alkoholismen är ett av de största samhällsproblemen som man har att brottas med. Det tycks som om vodka är en vardagsdryck, som används för att döva de svårigheter som man står inför. Inom exempelvis fackföreningen är den procentuella andelen aktiva kvinnor stor, på grund av att männen "inte är att lita på" när det gäller sitt förhållande till vodka. Vodkan skapar givetvis en passivitet bland befolkningen. Den finns att köpa överallt, alla tider på dygnet. Tillgängligheten och priset gör att många ungdomar är berusade även på vardagar.

Maten är, precis som i Sverige, den viktigaste vardagssysslan när arbetsdagen tagit slut. Eftersom lönerna är så låga måste man spara in på någonting och detta blir ofta maten. Det man odlar på datjorna kompletteras oftast med kött eller kyckling. Basfödan är potatis som används på alla upptänkliga sätt. De flesta maträtter jag ätit är helt okej. Många restauranger serverar mycket bra mat. Ute på arbetsplatserna har fabriksköken inte samma standard, men är man inte alltför kinkig klarar man sig bra.

Ungdomen skiljer sig bara på ett sätt från ungdomar i Västeuropa. De är mycket smalare i Vitryssland. Våra vänner säger att den helt avgö-

rande faktorn till detta är den dåliga ekonomin och att det är maten som man sparar in på. I Minsk uppträder ungdomarna på samma sätt som andra ungdomar, klämodet är som i Sverige och det viktigaste attributet är en mobiltelefon, som man hela tiden visar upp att man har.

Boendet är det andra man sparar in på när ekonomin är dålig. Det är svårt att få bostad i Minsk. Dessutom är det dyrt. De flesta ur arbetarbefolkningen bor trångt. En etta med gemensamt kök eller toalett med en annan familj är inte ovanligt. Samtidigt växer det upp överklassområden där kostnaderna är astronomiska för en normal arbetarfamilj.

Den demografiska situationen är ett hot mot landets framtid. Man har under de senaste åren haft en negativ befolkningsutveckling. Huvudorsaken är den dåliga privata ekonomin. Vanliga människor har helt enkelt inte råd att skaffa fler barn.

Som utlänning lägger man tydligt märke till sexindustrin. Det är den enskilda fråga som jag blir mest negativt berörd av. Det går inte en kväll utan att telefonen ringer på hotellrummet och man blir erbjuden "sexmassage". Nere i hotellfoajén ser man också ständigt hallickarna i sina solglasögon stå och vänta. När man reser i bil på de större vägarna står det ofta lättklädda damer vid vägkanten och väntar på "kunder". Fattigdomen gör att kvinnorna utnyttjas på ett brutalt sätt.

INGEN VÄG ÄR ASFALTERAD!

Bland de oppositionella finns en brinnande längtan efter demokrati. Även om befolkningen inte dör av svält riskerar människorna att dö av bristen på demokratiskt syre. Klämd mellan Lukasjenkos förtryck och de omgivande ekonomierna – EU, Ryssland och Ukraina – konstaterar dock många nyktert att alternativen inte är speciellt lockande. Det är kanske den viktigaste orsaken till att Lukasjenko har det stöd han har i Vitryssland idag. Vilken väg man än tar så är den inte asfalterad.

Fortsatt "demokratur" med Lukasjenko är idag den troliga utvecklingen: Det finns inget som tyder på att Lukasjenko ska förlora makten, snarare tvärtom. Under de senaste åren har han stärkt sin ställning internt och har ett fastare grepp om statsapparaten. Det finns ingen intern maktkamp som kan leda till att Lukasjenkos position försvagas eller välts över ända och de internationella påtryckningarna har inte lett till lättnader i förtrycket, snarare har det hårdnat.

Den politiska oppositionen är försvagad och marginaliserad och det finns idag inte heller någon stark facklig opposition. Inga tydliga ekonomiska intressen i landet driver en aktiv kamp mot Lukasjenko.

Rysk kapitalism verkar idag inte aktuell. Även om Lukasjenko under en längre tid försökt skapa en allians med en av sina få bundsförvanter, har han inte nått någon framgång. Putin har "erbjudit" att införliva Vitryssland i Ryssland och att Lukasjenko skulle bli guvernör i en delrepublik. Det är ingen trolig utväg, eftersom Lukasjenko knappast har så låga ambitioner. Med Lukasjenko kvar vid rodet är det ändå det enda

Hyreskasern i Grodno

alternativ som överhuvudtaget är möjligt förutom en fortsatt "demokratur".

En ukrainsk lösning är knappast tänkbar inom en nära framtid. Det finns ett antal skillnader mellan Ukraina och Vitryssland som talar emot en sådan händelseutveckling. Den interna maktkampen i Ukraina har en lång historia, den saknas i dagens Vitryssland.

Oppositionen saknar tillgång till media i Vitryssland. Den "investering i förändring" som Västeuropa och USA genomfört i Ukraina är ogörlig i Vitryssland. Lukasjenkos makt över media är idag total.

Folkets vanmakt är inte heller lika stor i Vitryssland. BNP per capita är mer än dubbelt så stor. I Vitryssland fungerar alla viktiga samhällsfunktioner: Skolor, sjukvård, kollektivtrafik, elektricitet, värme levereras. Alla får sina löner. Dessutom är kulturen med mutor inte alls lika utbredd i Vitryssland som i Ukraina.

En anpassning till EU ses av de flesta som otänkbar inom överskådlig tid. Den är i alla fall inte möjligt med Lukasjenko som president. Kraven på EU-anpassning, med "ekonomiska reningsbad" där arbetare och bönder får betala hela priset för demokratin med arbetslöshet och misär, är inte speciellt lockande för många av vitryssarna. Däremot vill många se en snabb utveckling till standard och levnadsvillkor som liknar de skandinaviska.

Man jämför sig ofta med utvecklingen i baltstaterna. Den baltiska befolkningen har fått en livgivande frihet som är nödvändig, men den svaga fackliga organiseringen har gjort att prisnivåerna höjts mer än arbetarlönerna.

Kapitalet i väst torde ha ett betydligt större intresse för Vitryssland än för exempelvis Ukraina. Vitryssland är en industrination med många och stora fabriker; det största oljeraffineriet från gamla Sovjet, någorlunda fungerande infrastruktur och billig arbetskraft. Enda hindret för det västerländska kapitalet är idag

Lukasjenko som inte, likt andra totalitära regimer, lydigt följer minsta vink från kapitalet.

Den internationella politiska kritiken mot Vitryssland är med rätta förödande. Kritiken har olika utgångspunkt.

Människorättsorganisationerna i världen kritiserar de usla förhållandena. Under 2003 förbjöd regimen uppemot 30 människorättsorganisationer i Vitryssland att verka. Den enda kvarvarande är den vitryska Helsingforskommittén.

De internationella fackliga organisationernas kritik gäller regimens kontroll över fackföreningarna.

USA är ett av de länder som starkt kritiserar Vitryssland. Från USA-regeringens sida är dock inte kritiken trovärdig, då man utan problem samarbetar med många diktaturer i världen. USA:s kritik beror på att Vitryssland inte går i USA:s ledband.

En försvagad eller utplånad fackförening kommer att leda till fritt spelrum för marknadskrafterna när väl regimen en gång faller. Därför måste det internationella stödet riktas mot ett stärkande av den oberoende fackföreningsrörelsen som idag finns i Vitryssland.

På väg ut genom passkontrollen kontrolleras mina väskor. De är tyngre när jag åker än när jag kom. Linnedukar, champagne, vodka, pirat-CD och rysk choklad gör dem alltför tunga. Konstigt nog känns det alltid svårare att komma ut genom passkontrollen än in i landet.

När propellerplanet lyfter från startbanan ser jag åter de uppställda flygplansvraken. De dånande motorerna går över i ett mer stillsamt surr. Innan de vagnar mig till sömns infinner sig åter den ödmjuka respekt man får inför de människor som under usla villkor kämpar för ett bättre liv hur brant uppförsbacken än tycks vara. ■

VANSINNETS HISTORIA

– om psykiatri under ett sekel

Det var först 1929 som det enligt lag blev tillåtet att söka psykiatrisk vård frivilligt. Men hur, och hur mycket, har vården och patienternas villkor egentligen förändrats sedan dess? Maria Sundvall, själv psykiater, reflekterar över en exposébok som behandlar mentalvårdens historia. Hon skönjer stora skillnader – men också anmärkningsvärt stora likheter mellan dåtid och nutid.

Två saker tycks mig från början problematiska med etnologen Marie Lennestigs och socionomen Ulla-Karin Schöns bok *Mot nordliga vindar skyddad. Psykiatrisk vård, patienter och Sätters sjukhus under 100 år* (Carlssons, 2005).

För det första: i inledningen till boken, som redovisar en gemensam forskningsstudie, sägs att författarna velat skildra patientöden från mentalsjukhuset Säter i Dalarna genom patientjournalerna. De vill skapa ”en förstälseram för patienternas villkor på sjukhuset och på så sätt öppna dörren till en historisk vardagspsykiatri” (s.11). Problemet är förstås att journalen inte är någon idealisk källa för den typen av kunskap. Patientjournalen, som för övrigt borde kallas personaljournalen, är per definition den plats där patientens subjektiva stämma inte kommer till tals.

Samtidigt visar sig Lennestig och Schön insiktsfulla om den begränsningen och de lyckas åtminstone delvis överkomma den. Deras studie blir en studie över psykiatri, över vad den intresserar sig för (och inte intresserar sig för) hos patienterna – och hur detta förändrats över tiden. På det sättet blir boken också en intressant exposé över mentalvårdens historia. Den beskriver mentalvårdens klassamhälle, och missar varken klasskillnaderna i behandling för de psykiskt sjuka, eller skillnaderna mellan vårdens yrkesgrupper. Den påminner om hur historiskt kort-siktigt vårt perspektiv ofta är. Hur talande är det inte att det var först 1929 års sinnessjuklag som gjorde det möjligt att söka frivillig vård – medan dagens lagstiftning beskriver frivillig vård som det normala, och tvånget som undantaget? Och om en utredning 1935 visade att domstolarna var mer benägna att fälla offret än gärningsmannen vid incestbrott är inte det ett tecken på vilka uråldriga strukturer som ligger bakom rättsväsendets sätt att hantera sexualbrott än idag?

Det andra, som tycks mig problematiskt, är när idéhistorikern Roger Qvarsell i förordet ifrågasätter om vården blivit sämre efter de stora mentalsjukhusens stängning. Det problematiska är att det utifrån studiens inifrån-skildring av

nedläggningen av ett mentalsjukhus under samhälleligt ogynnsamma villkor – utan uppbyggt samarbete med öppenvård, utan tillräckligt stöd i vardagen, utan verkligt samarbete med anhöriga – nästan inte kan framtona någon annan bild. Att det finns alternativa vägar till avinstitutionalisering kommer inte att synas i den här typen av studie. Jag erinrar mig bara den finske psykologen Jaakko Seikkulas skildring (bland annat i boken *Öppna samtal*, 1996) av en annan, lyckad, nedläggning av ett mentalsjukhus i Torneå, där man med hjälp av nätverksarbete och inriktning på dialog lyckades mobilisera anhöriga till stöd för de utskrivna.

PSYKIATRINS IDENTITET

Ändå är det Qvarsells fråga som kommer att hänga kvar och följa mig under läsningen av boken. För även om patienter idag har större rättigheter; tvånget är mer begränsat, behandlingsmetoderna framstår som humanare, kan jag känna igen några av de uppgifter som tycks utgöra psykiatrins identitet, då som nu:

Uppgiften att iaktta och observera. Ständigt dessa listor: viktlista, medicinlista, menstruationslista, anfallslista, osnygghetslista. Idag har en del fallit bort, men så många fler tillkommit: symtomskattningslistor, depressionsgradsbedömningsskalor, globala funktionsbedömningsskalor! Och Socialstyrelsen kritiserar kliniker som inte använder strukturerade checklistor för självmordsbenägenhet och farlighet.

Osökt erinrar jag mig en fantastisk passage hos Ronald D Laing, den engelske antipsykiatern (som man idag bara kan nämna i psykiatri, om man gör det med ett skämt och en brasklapp om hur vansinniga hans idéer var), i boken *Upplevelse – beteende* (1967). Laing citerar där (s.70-71) ur den tyske legendariske psykiatern Emil Kraepelins redogörelse för en klinisk undersökning av en ung kvinna. Kraepelin beskriver hur irrationellt patienten beter sig. Laings kommentar är att om vi läser samma text och istället noterar hur Kraepelin beter sig när han undersöker kvinnan – försöker hejda hennes gång, försöker med våld ta en bit bröd ur hennes hand, sticker en nål i pannan på henne – hur konstigt tycks inte hans beteende då? Han skriver:

”Ett av dragen i samspelet mellan psykiater och patient är att om patientens roll tas ut ur sitt sammanhang, som har skett i den kliniska

beskrivningen, kan den förefalla mycket besynnerlig. Psykiaterns roll däremot tas som det verkliga kriteriet på vad vi med vårt sunda förnuft uppfattar som normalt. Psykiatern, som *ipso facto* klok, påvisar att patienten är utan kontakt med honom. Att han är utan kontakt med patienten visar att det är något fel på patienten, men inte på psykiatern.”

Maria, som kom som 25-åring 1912 till Sätters sjukhus, beskrivs som alltmer våldsam, självskadande, osnygg under en nio år lång upptrappning tills hon dör av akut bukhinneinflammation, som åstadkommit av att hon petat in en böjd hårnål genom vaginans vägg. Parallellt trappas behandlingen upp och består bland annat av sängläge månadsvis, långbad i badkar upp till 345 timmar på en enda månad, tvångströja upp till 559 timmar en annan månad, läderhandskar på händerna dag ut och dag in. Allt dokumenteras. Men garanterat görs inga reflektioner om sambandet mellan denna behandling och patientens tilltagande protester.

Och ändå, sett med vår tids, eller åtminstone Laings, ögon, skulle inte de flesta ändå tycka att läkarnas ordinationer var åtminstone lika konstiga som Marias beteende?

VETENSKAPLIGT?

Uppgiften att vara vetenskaplig. Förmodligen är det naturvetenskapens och den ”rena” medicinens höga status, som gjort det nödvändigt för psykiatri att härma dess metoder och språk. En liten detalj i boken, som skulle vara roande om den inte omsatts i plågsam vardag för så många människor, är den abnorma tilltron till sänglägesbehandling i början av 1900-talet. Det vågräta läget skulle underlätta blodomloppet i hjärnan och vara gynnsamt för sjukdomens läkande. Det skulle också framkalla sjukdomsinsikt.

I bakgrunden anas nämligen ett annat, djupare motiv: byggandet av sängsalar och införandet av sänglägesbehandling gjorde vården mer medicinsk, vid en tid då den medicinska vetenskapen i de stora upptäckternas spår höjde sin status.

Kanske kommer framtiden att le lika roat åt den vetenskapligheten vi ägnar oss åt idag. För ett drygt decennium lades nästan alla med akut psykos in på sjukhus med argumentet att det gällde att reducera mängden yttre stimuli. Som om en läst slutenvårdsavdelning någonsin varit en lägstimulimiljö! På många håll är det fortfarande det bemötande som oftast erbjuds.

EN ARTIKEL AV MARIA SUNDVALL

Artikelförfattaren är speciallistläkare i psykiatri i Stockholm och återkommande skribent i *Röda rummet*

Uppgiften att avgöra vad som är normalt och friskt. Det har av sociologen Rosemari Eliasson beskrivits som att psykiatrin (tillsammans med bland annat utbildningsväsendet) tillhör den normativa delen av statsapparaten, den del som har makt att avgöra vad som är rätt och fel, friskt och sjukt, godkänt och icke-godkänt. Ett exempel från Säterjournalerna är när psykiatern journalför även sin bedömning av en annan myndighetsperson – patientens förmyndare som varit på besök. ”En pålitlig karl som gör ett mycket rejält intryck”, blir omdömet. Idag tycks detta löjeväckande. Men det är i sanning avslöjande för en del av samhället som verkligen ansett sig ha rätt att staka ut gränserna och godkänna eller förkasta andra människor.

Uppgiften att kontrollera och övervaka. All korrespondens mellan patienterna på Säter och samhället utanför lästes av läkaren innan den skickades iväg. Ansågs innehållet på något sätt stötande eller störande kvarhölls breven. Under de senaste årtiondena har det inte varit möjligt i svensk psykiatri. Erfarenheter från hur psykiatrin har missbrukats bland annat i gamla Sovjetunionen har varit argument för att intagningsbeslut i psykiatrin ska vara offentliga och att den som intagits på psykiatrisk klinik ska kunna kontakta omvärlden. Men nya vindar blåser i samhället, och det blir lättare att få gehör för förslag om inskränkningar av mänskliga rättigheter. I oktober i år föreslog Socialstyrelsen att alla människor som tvångsvårdas i

psykiatrin ska registreras i ett centralt register – oavsett om de dömts för brott eller ej, oavsett om de bedöms som farliga eller ej. I november presenterade regeringen ett förslag om ökad säkerhet på psykiatriska kliniker, vilket bland annat skulle inskränka möjligheten att meddela sig med omvärlden.

Uppgiften att disciplinera. Om man skrapar på vetenskapligheten är detta den huvudsakliga behandling som erbjuds. Evert är orolig, slåss och skriker till sina röster – behandlingen blir sängläge i det närmaste hela tiden i ett och ett halvt år. När Valter i ett brev till en kvinnlig bekant uttrycker vissa sexuella förhoppningar dras frigången in. Valter blir slutligen definitivt utskriven efter en längre period av försöksutskrivning till hemmet, där personalen kommit fram till att han arbetar flitigt, håller rent och snyggt och inte har några sexuella intressen. Inget av detta säger egentligen något om hans psykiska mående, mer om ett moraliskt eftersträvat beteende.

Är skillnaden alltid så stor nu? I en del avseenden kan gårdagens journalanteckningar framstå som befriande osofistikerade. När Signe är ”besvärlig” flyttas hon till en avdelning för så kallade opålitliga kvinnor. Efter två veckor beskrivs hon som ”medgörlig” och flyttas vidare. Kontentan i dagens journal skulle kunna vara densamma (och i takt med nedskärningarna i psykiatrin skulle rundflyttandet av patienten tyvärr också kunna beskriva vården av idag),

fast det där skulle uttryckas i termer som ”borderline” eller ”utagerande beteende”. Den amerikanske psykiatern Colin Ross har skrivit att den nu medialt så populära diagnosen ”borderline personlighetsstörning” ofta sätts som ett uttryck för psykiaterns ”motöverföring”. Med andra ord, som ett annat sätt att säga:

– Det här är en besvärlig patient, som jag blir irriterad på.

FÖRDOMAR OCH OKUNSKAP

Mot slutet av boken gör författarna några ytterligt uppmuntrande och utmanande egna reflektioner. De ställer den provocerande frågan vad det betyder för samhället att en så stor andel av befolkningen intagits på mentalsjukhus och anstalter. Har det bidragit till en förstärkning av fördomar och okunskap? Har det lett till ett ytterligare insnävat normalitetsbegrepp? Samtidigt, tänker jag, är det inte så enkelt som att vi idag, när människor med röstupplevelser och egna verklighetstolkningar befinner sig i vår vardagsmiljö, får mindre fördomar. Är det inte så att det pågår en motsägelsefull utveckling, där å ena sidan kunskapen om och mötet med människor med psykiska problem ökar, och å andra sidan arbetslivets tolerans för alla som är avvikande, inte fullt högpresterande, och inte minst socialt mindre ”kompetenta” minskar? Vad slutsumman blir för människor med psykiska störningar kan verkligen diskuteras. Kanske att den atmosfär som författarna beskriver från samhället Säter, utanför anstaltsväggarna, sprider sig i vårt samhälle – så att de psykiskt störda blir tolererade, men absolut inte integrerade.

Vidare ifrågasätter de själva dokumenterandets innebörd. Det kan till exempel tyckas upprörande att nitton år av Everts liv på Säter avhandlas på två sidor i journalen. Men, skriver författarna, mängden dokument i dagens journaler behöver inte vara ett tecken på mer engagemang i patienten.

Jag håller med – det är uppenbart att vi idag dokumenterar så mycket mer av andra skäl. För Socialstyrelsen, för ansvarsnämnden, eller alltmör för ”beställarna” inom landstingen, som använder journalen som underlag för att dela ut pengar till klinikerna.

Ändå vill den sorgliga tanken på Everts nitton år utan dokumentation inte lämna mig. Det slår mig som ännu viktigare, att den som vill skriva om den ”historiska vardagspsykiatrin” bryr sig om det som inte fästes på pränt då. Vad var det som hände utanför de sfärer som intresserade journalföraren? Vad var det som hade betydelse? Hur låter patienternas och vårdarnas egna, subjektiva berättelser? Det väcker nyfikenhet och frågor inför vidare studier. ■

röda rummet

är socialistiska partiets kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 fjärde internationalen).

Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 29 sedan starten 1997 (nummer 140 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

I redaktionen för detta nummer: Peter Belfrage, Daniel Brandell, Anders Karlsson, Per-Olof Larsson, Björn Rönnblad och Ingemar Sandström

Ansvarig utgivare: Björn Rönnblad

Omslagsbild: Per Olof Larsson

Grafisk form: Joakim Svensson

Teckningar: Ee Ping Yeoh

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg

E-post: rodarummet@hotmail.com

Prenumeration: 80 kronor för fyra nummer

Postgiro: röda rummet 13 04 07–0

Hemsida: <http://www.rodarummet.org>

Tryck: Tabloidtryck i Norden 2005

Gjord på Tidskriftsverkstaden, Göteborg.

ISSN: 1403–3844

Krig, kamp och poesi är ämnena för detta numrets bokrecensenter. Ove Holmström har läst en tysk professor som analyserar krigens historiska utveckling. Rolf Bergkvist följer Magnus Linton på en reportageresa i Latinamerikas sociala kamp, medan Katarina Strandberg vandrar in i den svenska politiska poesin med Göran Greider som vägvisare.

De nya krigen

Vi kan konstatera att krigen inte har upphört efter det kalla krigets slut. Trots Sovjetunionens sammanbrott och trots storstilade förhoppningar om evig fred och Fukuyamas profetior om att vi efter kommunismens nederlag stod inför "slutet på historien" ser vi inget slut på krigen utan istället har de kommit att ta sig nya former något som det politiska etablissemangen sakta kommit till insikt om.

Herfried Münkler är tysk professor i statsvetenskap vid Humbolt-universitet i Berlin. Han har i sin bok *De nya krigen* (Daidalos 2004) undersökt och kartlagt de nya former av krig som under de senaste decennierna kommit att avlösa de klassiska mellanstatliga krigen.

Münkler tar sin utgångspunkt i de fattigmanskrig som ständigt pågår i tredje världen, främst i utkanterna på de gamla kollapsade imperiernas områden: från Sydostasiens övärld, via Central-

inga tydliga fronter och våldsanvändandet har ändrat karaktär. Vilket leder över till det tredje särdraget; nämligen att det våldsformer som tidigare var taktik och underordnad en militär strategi – såsom partisankrig och terror – nu i de nya krigen har "autonomiserats" och fått en självständig strategisk dimension.

Frågan Münkler ställer sig är om det överhuvudtaget är meningsfullt att hålla fast vid begreppet krig som en beteckning på storskaligt organiserat våld. Vad som ska betecknas som krig är efter den 11 september 2001 inte bara en akademisk fråga utan också ett politiskt ställningstagande.

Münkler försöker med sin bok bidra till en ökad förståelse av utvecklingen samt sätta in de nya krigen i ett historiskt ramverk. Han knyter ihop utvecklingstendenser och särdrag till en helhetsbild av krigshistorien. En styrka med det breda historiska perspektivet är att han nästan lyckas undvika politiskt ställningstagande och en moralisk indelning i goda och onda krig.

Hans resonemang kring krigets symmetrisering efter dess förstärkning under 1700-talet och dess följder för den militära strategin, den politiska rationaliteten och den folkrättsliga legitimiteten ger ett bra utgångsläge för att förstå vad som händer idag, då vi kan iakta den motsatta tendensen; med folkrättslig upplösning, en privatisering och ett tilltagande barbari, det vill säga en återgång till förhållandena under och innan trettioåriga kriget.

Men Herfried Münklers förklaringar utgår från krigets egna utveckling; från de medeltida rövarkrigen via de mellanstatliga reglerade och "civiliserade" krigens period där striden förs av disciplinerade soldater efter regler som kodifierats och nu åter till krigsherrarnas och terroristernas urskillningslösa våld mot i huvudsak civila.

Även om det finns en intern logik i den krigshistorien, i den vapentechnologins utveckling och i hur finansieringen av krigen sker etc, så riskerar Münklers analysmetod att förbise de externa sociala och ekonomiska faktorerna. Krigens utveckling tycks leva sitt eget liv.

Münklers bärande tes att de nya krigen äger rum i utkanterna av de forna imperierna, i områden som till efter andra världskriget behärskades av europeiska kolonialmakter, är förvisso sann. Men samtidigt kan man konstatera att i stort sett samtliga områden också råkar ha olje- och andra råvarutillgångar – som Mellanöstern, Sydamerika, Kaukasus och Västafrika – eller utgör strategiskt viktiga områden för oljeutvinning och transporter – som

exempelvis Afghanistan och Balkan.

En annan invändning är det faktum att kolonialkrigen flöt på parallellt med Münklers mellanstatliga symmetriska krig och var sannerligen i högsta grad asymmetriska.

Münklers bok är saklig, intressant men saknar tyvärr en koppling till den kapitalistiska utvecklingen. Kapitalets utplundring och kampen om råvaror mellan olika kapitalister är faktorer som saknas, vilket gör att det blir svårt att utifrån Münklers modell kunna se någon lösning på de ständiga krigen. Det enda hoppet blir fromma förhoppningar om människans godhet och västvärldens polisroll.

Det kapitalistiska samhället står vid ett vägsval; antingen en socialistisk omvandling eller en övergång till "barbari", varnade Friedrich Engels för 150 år sedan. Övergången till barbariet beskrivs bra av Münkler men förklaringen haltar.

Reportage från Amerikas fronter

Den startar bland förbannade, gatu-blockerande busschaufförer på Plaza de Mayo i Buenos Aires. Fortsätter till ockuperade argentinska arbetare och går vidare upp till ursprungsfolken på den bolivianska högplatån och ned till de koka-odlande bönderna utanför Cochabamba. Därefter

Magnus Linton
Americanos, ett reportage om
Latinamerikas nya rebeller
Arena, 2005

en längre visit hos de jordlösa i Brasilien, följt av ett tvärt kast upp till colombianska kvinnors underjordiska kamp för fri abort. Efter ett kortare besök i revolutionens Venezuela bär det slutligen iväg till Los Angeles, USA. Magnus Linton bok tar oss med på en lång resa över hela den latinamerikanska kontinenten, med hållplatser för möten med några av dem som valt att ta strid mot en katastrofal, nyliberal politik.

Lintons *Americanos*, ett reportage om Latinamerikas nya rebeller är en i långa stycken bra bok. I reportagets form försöker Linton ge en bild av de senaste tio-femton årens sociala kamp på kontinenten. I de sex avsnitten finns viktiga pusselbitar för att förstå olika fält av denna kamp. Radikaliseringen hos ursprungsfolken tas upp utifrån utvecklingen i Bolivia. Kvinnors

De "nya" krigen
av Münkler, Herfried
Bokförlaget Daidalos, 2004

asien, med nedslag i Mellanöstern in i det svarta Afrika till delar av Sydamerika.”

Boken börjar med att ställa frågan vad det är som är nytt med de nya krigen. Münklers svar blir att de bör betraktas som statsönderfalls-snarare än statsbildningskrig. Efter en historisk genomgång av krigens utveckling – från medeltid till dags datum – konstaterar han att krigshistorien kan delas in i tre perioder; dels tiden fram till och med 30-åriga kriget, de klassiska mellanstatliga krigens period från 1700-talet fram till mitten av 1900-talet och slutligen de nya krigens period efter murens fall. Poängen är enligt Münkler att likheten mellan 30-åriga kriget och dagens nya krig är slående. Både perioden fram till och med 30-åriga kriget och dagens nya krig kännetecknas av att de främst drabbar civila, de drivs av krigsherrar och inte stater, de har ofta en lång varaktighet och krigens finansierar sig själva.

Den historiska jämförelsen leder fram till tre karaktäristika vad det gäller de nya krigen. För det första, en privatisering av krigsvåldet, som dels beror på att krigföringen är billig och dels på grund av att staten inte förmår upprätthålla krigsmonopolet. För det andra, en asymmetrisering av krigsvåldet, med vilket menas att det inte är jämbördiga motståndare som slåss med varandra. De stora fältsslagen är borta, det finns

ökade aktivering får en plats genom de colombianska kvinnornas abortkamp. Den skärpta lantarbetarkampen för en radikal jordreform beskrivs utifrån de jordlösa organisation, MST:s, jordockupationer i Brasilien. I ett avslutande kapitel skildras den fackliga nyorganiseringen av latinamerikanska invandrare – legala såväl som illegala – i Los Angeles, USA.

Linton skriver i sitt förord: "Lika mycket som det här är folks berättelser om sig själva är de med andra ord min berättelse om dem. En annan registrator hade sett andra saker, mött andra människor, fått andra svar, tänkt andra tankar, läst andra källor." Så är det naturligtvis alltid. Detta personliga anslag kan vara mycket positivt för att göra berättelserna levande och komma nära de människor de skildrar. Samtidigt kan formen i sämsta fall dölja politiska ställningstaganden. Linton fortsätter:

"Men bokens själva drivkraft har inte varit att bekräfta en politisk ståndpunkt eller vara lojal mot en viss uppsättning värderingar, utan att ta läsaren med till en av världens just nu mest turbulenta regioner för att träffa människor som aldrig fått plats i europeiska medier. Jag har skrivit den för att Latinamerika nu pendlar mellan populism och realism på ett både otäckt och lovande sätt ..."

Så måste det också vara. En bok som bara är till för att "bekräfta en politisk ståndpunkt" blir aldrig intressant. Trots detta, eller kanske just utifrån denna programförklaring, är boken – förstås! – full av politiska ståndpunkter. Ibland öppna, ibland dolda. Ett exempel är när Linton i det inledande reportaget om Argentina brännmärker "ett gäng hårda trotskister" som "problemet, förutom polis och ägare" under sömerskornas ockupation av Brukmanfabriken i Buenos Aires – och sedan, i en bisats, avfärdar hela den offentliga diskussion om ett förstärkt under arbetarnas demokratiska kontroll som "ett i grunden fruktlöst krav". Utan att på något sätt försöka försvara ett "gäng av hårda argentinska trotskister" har detta "fruktlösa krav" de senaste två åren rests med förnyad kraft i det revolutionens Venezuela Linton besöker 145 sidor längre fram. Inom den nya fackföreningsrörelsen, UNT, är detta en av de centrala diskussionerna. Och trots det "fruktlösa" i kravet har den arbetarkamp som ställt det i centrum redan resulterat i att privatägda företag förstärkts. Men eftersom den antagligen ligger utanför Lintons personliga politiska referensramar missar han den.

Även i andra avsnitt saknas övergripande politiska diskussioner. Ursprungsbefolkningens politiska radikaliseringsrunt hela kontinenten har tagit sig en hel del motsägelsefulla uttryck. Linton ger en bild av denna utveckling utifrån Bolivia. Men medan subcomandante Marcos i Mexico de senaste tio åren fortsatt att predika sitt mantra om "att förändra samhället utan att ta makten" – en paroll som en minoritet inom den globala rättviserörelsen gjort till sin – så har ursprungsbefolkningarnas stora organisationer i Bolivia (MAS, MIP) och i Ecuador (Conai, Pachacutik) inte bara organiserat uppror som störtat presidenter. De har samtidigt uttryckligen

ställt sig den praktiska uppgiften att gripa makten. En tydlig skillnad som inte borde vara helt ointressant, oavsett vilken ståndpunkt man själv förordar.

I reportaget från Venezuela leder den bristande politiska analysen – trots den försiktiga sympati Linton trots allt verkar ha – till oförståelse inför vad som egentligen pågår. När Linton sätter etiketten "populist" på Hugo Chavez i Venezuela och jämför denne med Juan Peron i 1940-talets Argentina missar han flera viktiga skillnader. I motsats till den borgerlige nationalisten Peron – vars projekt i korthet handlade om att gynna framväxten av en inhemsk kapitalistklass med hjälp av kontrollerade massmobiliseringar mot det gamla jordägarväldet – har Chavez presenterat ett klart uttalat internationellt projekt. För att lyckas förutsätter hans projekt en folklig, revolutionär utveckling i fler latinamerikanska länder än hans eget. På sikt är det bara denna internationella inriktning som kan garantera framgångar för den "bolivarianska revolution" Chavez precis satt igång.

Men trots sina brister finns det all anledning att införskaffa Lintons reportage. För alla som ännu inte hunnit besöka den latinamerikanska kampen är det en bok att själv läsa eller att ge bort i present. Och – naturligtvis – sedan följa Lintons exempel och tillsammans med likasinnade arbetskamrater, skolkompisar eller grannar göra en egen studieresa för att träffa de som ockuperar sina arbetsplatser eller tar över den jordbruksmark som ligger i träda.

Rolf Bergkvist

Genom poesin till folket

Redan av omslaget till Göran Greiders antologi om politisk poesi slås man av hur nära politiken och poesin kan ligga varandra. Under antologins rubrik, *Bakom TV'n ändrades ljuset*, finns en bild från den första poesiuppläsningen i Riksdagshuset 1973. "Poesi" står det på en handskrivna lapp, uppklistrat på skylten som visar vägen till Plenisalen.

Greiders antologi innehåller 56 svenska poli-

Bakom TV'n ändrades ljuset :
56 politiska dikter valda och
kommenterade av
Göran Greider
Albert Bonniers förlag, 2005

tiska dikter och sånger som är hans personliga urval och som han också kommenterar. Sedan boken kom ut tidigare i höst har han fått kritik för att flera betydelsefulla poeter fattas i urvalet. Men i förordet förklarar han att det är hans högst personliga smak som fått bestämma vilka verk som valts. Och det är bra, även om ett urval naturligtvis inte kan ge en heltäckande bild av all politisk poesi genom tiderna. Hur ger man för-

resten en total bild av något så komplext? Vad är en politisk dikt och vad är det inte? Gränsen är diffus, poängterar Greider. Med Greiders kommentarer, som sätter in dikterna i sitt tidssammanhang, blir det tydligt hur rådande samhällsklimat har påverkat dikternas innehåll och förmodligen också tolkningen av dem.

I boken finns verk av August Strindberg och Verner von Heidenstam från förra sekelskiftet, via Karin Boye och Elsie Johansson till nutida Bob Hansson och Johannes Anuyru. Samtliga ger en intressant spegling av det samhälle som poeterna levde i och tog intryck av. Vissa av dikterna är tydligt politiska – som Märta Tikkanens "Det är dags" och Göran Sonnevis "Om kriget i Vietnam". Andra ger mera eftertanke, mer utrymme för tolkning, som Nelly Sachs "Kommer det någon".

I sina kommentarer är Greider ofta mycket personlig och ger inte sken av att vilja göra sanning av sina tolkningar. Det går inte alltid att hålla med honom, och det är knappast heller meningen. Istället leds man som läsare in i en dialog – också med den politiske Greider som förstås blir synlig här och var. Som till exempel i kommentaren till Stig Sjödings dikt "Kolskjutaren" där han tar strid för bruksorten och menar att ordet bara förknippas med negativa subjektiv. Ibland drar hans engagemang iväg med honom så att texten hamnar en bit från ämnet. Likväl är det intressant.

Antologin går att läsa på flera sätt; som några glimtar av poesin som bärare av det politiska budskapet, som ett stycke politisk historia i ett nytt perspektiv eller helt enkelt som introduktion till poeter man ännu inte läst.

Göran Greider framhåller åren 1968 till 1975 som svensk poesis guldålder. "Överallt i världen öppnades poesin mot politiken" skriver han. Min personliga favorit är Werner Aspenströms "Sardinerna på tunnelbanan" från 1972, som innehåller ett härligt trots mot kommersialismen och är lika aktuell idag med sin klassiska slutrad:

Sardinerna vill att burken öppnas mot havet

"De skyr inga medel", skriven av Claes Andersson 1974, känns också aktuell. Är det inte de oengagerade som är det största hindret mot en förändring av världen?

*Se upp för dem som bara vill leva
sitt liv i fred.*

De skyr inga medel.

Göran Palms dikt från 1971, "Tjugofem invånare i Konungariket Sverige", inleds med orden:

Det finns inga genvägar

Sedan följer en lista på tjugofem namn med yrken och adresser, som plockad ur telefonkatalogen. Avslutningen lyder:

Det finns inga genvägar till folket.

En av personerna på listan har titeln poet. Greider diskuterar med läsaren: "Måste man således trots allt passera poesin för att komma till folket? Det är en slutsats jag gillar."

Jag gillar den också.

Katarina Strandberg

röda rummet